

Minoritāšu aizsardzība Latvijā

Saturs

I.	Kopsavilkums	77
II.	Ievads	81
III.	Minoritāšu aizsardzība: likums un prakse	87
	Identitāte	91
	Valoda	92
	Nodarbinātība	96
	Izglītība	98
	Masu saziņas līdzekļi	102
	Piedalīšanās sabiedriskajā dzīvē	103
	Aizsardzība pret rasu naidu	109
IV.	Minoritāšu aizsardzības institūcijas	111
	A. Valsts iestādes	111
	Latviešu valodas apguves	
	valsts programma	115
	B. Pilsoniskā sabiedrība	116
V.	Rekomendācijas valdībai	118
	Pielikums A: Demogrāfija	119
	Pielikums B: Tiesību pārkāpumu piemēri	120

Minoritāšu aizsardzība Latvijā

I. Kopsavilkums

Salīdzinot ar citām Centrālās un Austrumeiropas valstīm, Latvijas iedzīvotāju vidū ir ļoti liels minoritāšu īpatsvars – nelatviešu ir vairāk nekā 42 procenti no 2,4 miljoniem valsts iedzīvotāju; 29,4 procenti no visiem iedzīvotājiem ir krievi.¹ Minoritāšu situācijas attīstība Latvijā nav vērtējama viennozīmīgi, jo ir jomas, kurās pēdējo gadu laikā ir panākts ievērojams progress, vienlaikus dažās citās ir vērojama pasliktināšanās. Lai gan lielās krievvalodīgās minoritātes tiesību un latviešu interešu sabalansēšanas procesam piemīt iekšējas grūtības, Latvijai līdz šim ir izdevies sabiedrības daudzveidības izraisītajās problēmās rast miermīlīgu risinājumu.

Desmit gadus pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas pilsonība joprojām ietekmē minoritāšu tiesības. Pēc Pilsonības likuma liberalizācijas 1998. gadā naturalizācijas tempi būtiski pieauga, taču aptuveni 550 000 Latvijas iedzīvotāju joprojām ir nepilsoņi – cilvēki bez jebkuras valsts pilsonības; no tiem 547 515 ir nelatvieši.² Līdz 2001. gada februārim no šiem cilvēkiem, kuri ir bijušie PSRS pilsoņi un nav ne Latvijas, ne kādas citas valsts pilsoņi, tikai 40 000 ir saņēmuši Latvijas pilsonību naturalizācijas ceļā. 2000. gadā naturalizācijas pieteikumu skaits saruka,³ kas norāda uz to, ka pilnīga pilsonības problēmas atrisināšana tuvākajā nākotnē nav gaidāma.

Lielais nepilsoņu īpatsvars minoritāšu vidū radīja ievērojamu pārstāvniecības trūkumu gan Saeimā, gan pašvaldībās. Valodas prasības deputātu kandidātiem vēl vairāk apgrūtināja šo situāciju, un ANO Cilvēktiesību komiteja ir norādījusi, ka šīs prasības ir pret-runā ar Latvijas starptautiskajām saistībām. Vairākās pilsētās, kurās dzīvo daudz nelatviešu, pilsētas domēs tiek pārstāvēti galvenokārt latvieši. Arī valsts ierēdniecības vadošajos

¹ Iedzīvotāju reģistra dati uz 2001. gada 1. janvāri, skat. <<http://www.np.gov.lv/fakti/>> (interneta lapa skatīta 2001. gada 17. jūnijā). Atbilstoši kontekstam un informācijas avotiem termini “krievvalodīgā minoritāte”, “etniskie krievi”, “etniskās minoritātes” šajā ziņojumā tiek lietoti dažādi, lai norādītu uz lielo nelatviešu skaitu, kuri dzīvo Latvijā un kuriem krievu valoda ir dzimtā valoda.

² Pilsonības reģistra dati, 2001. gads. Skat. Pielikumu A.

³ Pēc Naturalizācijas pārvaldes datiem, 2000. gadā tika iesniegti 10 692 pieteikumi, bet 1999. gadā – 15 170 pieteikumi. Skat. <http://www.np.gov.lv/fakti/stat_uznemti_98.htm> (interneta lapa skatīta 2001. gada 17. jūnijā).

amatos praktiski nav krievvalodīgo. Šādā situācijā ir pieņemti vairāki likumi un likumdošanas akti, kuri būtiski ierobežo nepilsoņu tiesības un iespējas politiskajā, sociālajā un ekonomiskajā sfērā.⁴

Valoda ir īpaši svarīgs minoritāšu tiesību jautājums, jo aptuveni 38 procentiem Latvijas iedzīvotāju latviešu valoda nav dzimtā valoda.⁵ Pastāvošā likumdošana un prakse nostiprina latviešu valodas pozīcijas, tajā pašā laikā ierobežojot minoritāšu valodu lietošanu izglītībā, radio un televīzijā un saskarsmē ar valsts pārvaldes iestādēm. EDSO augstais komisārs nacionālo minoritāšu jautājumos piesardzīgi deva savu piekrišanu 2000. gadā pieņemtajam jaunajam Valsts valodas likumam un tā īstenošanas noteikumiem, brīdinot, ka nākotnē šie noteikumi atkal būs jāpārskata.⁶ Jaunās likumdošanas progresīvā iezīme ir tā, ka tā precīzāk nosaka robežas, kurās valsts var regulēt valodas lietošanu privātajos uzņēmumos un nodarbinātībā, pasākumos un publiskajā informācijā. Taču likums atklāti pasludina visas citas valodas (ieskaitot valodas, kurās runā minoritātes) par svešvalodām un aizliedz to lietošanu saskarsmē ar valsts iestādēm. Tas rada ievērojamu praktisku grūtību dažām mazaizsargātām krievvalodīgo iedzīvotāju grupām, piemēram, pensionāriem, bezdarbniekiem un ieslodzītajiem.

Pieprasot valsts un privātajā sektorā nodarbinātajiem latviešu valodas zināšanas, valsts nenodrošināja pietiekamas valodas apmācības iespējas. Nepietiekamās latviešu valodas zināšanas sekmēja to, ka nelatvieši nav atbilstoši pārstāvēti lēmumu pieņemšanas institūcijās un valsts ierēdniecībā, kā arī to, ka minoritāšu vidū bezdarba līmenis ir augstāks.⁷ Latvijas likumdošana joprojām iejaucas valodas lietošanā privātajos elektroniskajos masu saziņas līdzekļos, pieprasot, lai ne mazāk kā 75 procentu no raidlaika būtu valsts valodā. 2001. gada 14. jūnijā Saeima nobalsoja par vairāku jaunu sodu ieviešanu par valodas pārkāpumiem, tai skaitā, ieviešot sodu par “necieņu pret valsts valodu”.

Izglītības reforma ir īpaši strīdīgs jautājums. 1998. gada Izglītības likums paredz līdz 2004. gadam pāreju uz izglītību latviešu valodā visās valsts finansētajās vidusskolās un profesionālajās skolās. Šajā sakarā bažas izteikusi ANO Rasu diskriminācijas izskaušanas

⁴ “National Human Rights Office, *Opinion on Differences Between Rights of Citizens and Non-citizens, Riga, December 1996*” (nepublicēts dokuments).

⁵ Latvijas Centrālā statistikas pārvalde “2000. gada tautas skaitīšanas provizorisks rezultāti”, R., 2001// Dati par iedzīvotāju tautību un valodu izplatību, 39. lpp.

⁶ 2000. gada 31. augustā savā preses paziņojumā EDSO augstais komisārs nacionālo minoritāšu jautājumos Makss van der Stūls paziņoja, ka noteikumi “būtībā ir saskaņā gan ar likumu, gan ar Latvijas starptautiskajām saistībām”, tomēr “daži specifiski jautājumi būs jāpārskata pēc tam, kad Latvija ratiņās Vispārējo mazākumtautību aizsardzības konvenciju.”

⁷ Skat. Aasland A. “Etniskā piederība un nabadzība Latvijā”, R., 2000.

komiteja (CERD).⁸ Likums tika pieņemts, nekonsultējoties ar minoritātēm, un valdība vēl joprojām nav piešķirusi finansējumu, lai nodrošinātu skolotāju sagatavošanu veiksmīgai pārejai uz izglītību valsts valodā. Šis likums arī liedz iespējas saņemt valsts subsīdijas privātajām skolām, kurās apmācība notiek minoritāšu valodās, tādējādi diskriminējot tās.

Latvija vēl līdz šim nav ratificējusi Vispārējo mazākumtautību aizsardzības konvenciju (FCNM). Latvijai pietrūkst visaptverošas minoritāšu tiesību likumdošanas un Latvijas pretdiskriminācijas likumdošana neatbilst ES Rasu līdztiesības direktīvas prasībām. Satversmē ir vispārējās līdztiesības norma un vairākos likumos ir normas, kuras aizliedz diskrimināciju, taču šīs normas ir ļoti grūti piemērot, un tiesu procesi par diskrimināciju notiek ļoti reti. Nav valsts institūcijas, kura nodarbotos ar minoritāšu aizsardzības monitoringu, lai gan nevalstiskās organizācijas ir reģistrējušas vairākas sūdzības par minoritāšu tiesību pārkāpumiem.

Gan ES paplašināšanas procesam, gan Eiropas Komisijai bija pozitīva loma minoritāšu integrācijas veicināšanā, īpaši naturalizācijas un valodas likumdošanas liberalizācijā.⁹ Neatkarīgi no partijas piederības Latvijas politiķu vidū vērojama vēlme veicināt Latvijas iestāšanos ES, tāpēc Komisijas viedoklis tiek uzmanīgi uzklauss un ņemts vērā. Lai gan Komisija konsekventi uzsver nepieciešamību ievērot minoritāšu tiesības Latvijā, bieži vien šādi paziņojumi netiek sniegti publiski, tādējādi mazinot sabiedrības izpratni un spēju reaģēt uz šādiem svarīgiem paziņojumiem.

Komisijas 2000. gada progresa ziņojumā par Latviju rūpīgi tiek aprakstītas un analizētas problēmas, kā arī sniegti ieteikumi jautājumos, kuri saistīti ar ekonomiskajiem un administratīvajiem kritērijiem. Tajā pašā laikā Latvijas minoritāšu politika ir aprakstīta tikai vispārējos vilcienos.¹⁰ Latvijas iestāšanās procesa prioritātes, kā tās ir formulētas 1999. gada Iestāšanās partnerībā (1999 Accession Partnership), neatspoguļo galvenos

⁸ "Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Latvia". 12/04/2001. CERD/C/304/Add.79, 2001, 18 par., <[http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/77873b5107fa32b38025686b00522802?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/77873b5107fa32b38025686b00522802?Opendocument)> (interneta lapa skatīta 2001. gada 17. jūnijā).

⁹ 1999. gada rudenī Eiropas Komisija nosūtīja konfidenciālu vēstuli Latvijas valdībai, kurā tika kritizēts jaunā Valodas likuma projekts par neatbilstību ES principiem – nevis minoritāšu aizsardzības jautājumā, bet par brīvas preču kustības principa pārkāpšanu. Atvērtās sabiedrības institūta (ASI) apaļā galda diskusija Rīgā 2001. gada 16. martā.

¹⁰ Piemēram, ziņojumā tika pieminēts, ka "2000. gada maijā Latvijas Saeima nolēma pagaidām neratificēt Eiropas Padomes Vispārējo mazākumtautību aizsardzības konvenciju Latvijas likumdošanas un dažu konvencijas normu nesaderības dēļ." Taču ziņojums nesniedza ne šī fakta novērtējumu, ne rekomendācijas, vai Latvijai konvencija ir jāratificē vai jāatsakās no tās. "2000 Regular Report on Latvia's Progress Towards Accession" (turpmāk: "2000 Regular Report"), 20. lpp.

jautājumus, kuri satrauc minoritātes.¹¹ Lai gan Komisija savos novērtējumos balstās uz citu organizāciju, īpaši uz EDSO un Eiropas Padomes vērtējumiem, pastāv uzskats, ka publiskā veidā Komisija praktiski nepievienojas šo organizāciju izteiktajām bažām.¹² 2000. gadā Komisija secināja, ka Latvija ir īstenojusi savas prioritātes valodas politikas jomā, šādi atkārtotot EDSO viedokli, taču izvairījās izteikt līdzīgu brīdinājumu.¹³ Neņemot vērā atsevišķas nianšes, relatīvi virspusējos Komisijas paziņojumus var interpretēt nepareizi, īpaši gadījumos, kad tiek meklēts atbalsts valdības īstenojamajai politikai.

Atšķirībā no Komisijas apvienotā ES – Latvijas parlamentārā komiteja, kura tika nodibināta, lai novērotu Latvijas progresu virzībā uz ES, jau trīs reizes ir aicinājusi Latviju ratificēt Vispārējo mazākumtautību aizsardzības konvenciju.¹⁴ Nesēn apvienotā komiteja aicināja arī “nodrošināt nacionālo minoritāšu izglītības sistēmas attīstību Latvijā un radīt apstākļus atbilstoši valsts valodas mācīšanai šajā sistēmā.”¹⁵

Apjomīgajam finansējumam, ko ES piešķīra, lai veicinātu Latvijas sabiedrības integrāciju, nebija gaidītās atdeves, jo netika nodrošināta pietiekoša caurskatāmība līdzekļu sadalē. 1998. gadā 1 miljons eiro un 1999. gadā 0,5 miljoni eiro tika piešķirti programmai “Minoritāšu grupu integrācijas paātrināšana”. Tā kā šī finansējuma pārvaldīšana pilnībā atradās valsts iestāžu rokās, sabiedrībai trūkst informācijas par to, kā tika iztērēti šie līdzekļi un kādi bija tās rezultāti. Sabiedriskās organizācijas, ieskaitot arī minoritāšu organizācijas, šo finansējumu nesaņēma.

Minoritāšu integrāciju Latvijas sabiedrībā ietekmē arī daži ES dalībvalstu lēmumi. Kaut arī visas dalībvalstis ir parakstījušas divpusējus līgumus par bezvīzu režīmu ar Latviju, tikai Dānija šo režīmu piemēro arī attiecībā uz nepilsoņiem. Tas pielīdzināms netiešai diskriminācijai – Latvijas minoritāšu tiesības uz brīvu pārvietošanos ir ierobežotas – un neveicina Latvijas valdības centienus “cienīt un aizsargāt minoritātes.”

¹¹ Galvenā politiskā prioritāte ir “nepilsoņu integrācija, tai skaitā valodas apmācība, un nepieciešamā finansiālā atbalsta sniegšana.” Pastāvošās bažas krievvalodīgo vidū, ka izglītība minoritāšu valodās var tikt apdraudēta, šajā dokumentā netiek atspoguļotas (“*DG Enlargement, Latvia: 1999 Accession Partnership*”, 4. lpp.; 7. lpp.). Dokumentā secināts, ka šī prioritāte ir “daļēji izpildīta”, jo “trūkst latviešu valodas skolotāju”. “*2000 Regular Report*”, 105. lpp.

¹² ASI apaļā galda diskusija Rīgā 2001. gada 16. martā.

¹³ “sakārtot Valodas likumu saskaņā ar starptautiskajiem standartiem un Eiropas līgumu” – “*DG Enlargement, Latvia: 1999 Accession Partnership*”, 4. lpp. “Gan Valodas likums, gan valdības noteikumi būtībā ir saskaņā ar Latvijas starptautiskajām saistībām. Valodas likums un valdības noteikumi nesatur normas, kuras būtu acīm redzamā pretrunā ar Latvijas saistībām sakarā ar Eiropas līgumu” – “*2000 Regular Report*”, 23. lpp.

¹⁴ 2000. gada februārī un septembrī un 2001. gada februārī.

¹⁵ “*EU-Latvia Joint Parliamentary Committee, Declarations and Recommendations*”, 2000. gada 19. septembris, JPC/Latvia/JJG/mal, par. 16.

II. Ievads

Latvijas minoritātes dzīvo visā Latvijas teritorijā, galvenokārt pilsētās, un dažās pilsētās, ieskaitot galvaspilsētu Rīgu (ap 60 procentiem) un otru lielāko pilsētu – Daugavpili (ap 84 procenti), veido iedzīvotāju vairākumu. Tomēr demogrāfiskās sadales līnijas ir lingvistiskās, nevis etniskās – Latvijas iedzīvotājus var iedalīt latviski runājošajos¹⁶ (ap 60 procentiem) un krieviski runājošajos. Ieilgušās padomju valodas politikas sekas ir asimetriskais bilingvisms, kad gandrīz visi latvieši prot gan latviešu, gan krievu valodu, bet daudzi krievvalodīgie joprojām prot tikai krievu valodu. Arī 2000. gadā mazāk iedzīvotāju prata latviešu valodu (81,7 procenti) nekā krievu valodu (84,4 procenti).¹⁷

Pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā Latvijai nācās veidot jaunās valsts identitāti, vienlaicīgi ņemot vērā lielās krievvalodīgās minoritātes vēlmes. Šo uzdevumu visgrūtāk īstenot bija tādā būtiskā jautājumā kā pilsonība. 1991. gada lēmums, kurš atjaunoja pilsonību tikai tām personām, kurām bija Latvijas pilsonība pirms Otrā pasaules kara, lie-dza iespēju iegūt pilsonību automātiski visiem pārējiem.¹⁸ Lai gan lēmums neizvirzīja tautību par noteicošo kritēriju, tas neproporcionāli ietekmēja nelatviešus, jo daudzi Latvijā bija ieradusies pēc 1945. gada. Vairāk nekā 60 procentu krievu tautības iedzīvotājiem pilsonība nepienācās automātiski – salīdzinot ar tikai 1,6 procentiem latviešu.¹⁹ Nesenajā ANO Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejas ziņojumā tika uzsvērts šā lēmuma netieši diskriminējošais efekts: “vairāk nekā 25 procenti iedzīvotāju, no kuriem daudzi ir nelatvieši, tiek diskriminēti un viņiem jāpiesakās [pilsonībai]”.²⁰

Tikai pēc četriem gadiem – līdz ar Pilsonības likuma stāšanās spēkā 1995. gadā – beidzot tika radīti apstākļi nepilsoņu naturalizācijai. Tomēr likums paredzēja sarežģītu “vecuma logu” pieteikumu iesniegšanas kārtību, saskaņā ar kuru tiesības pieteikties naturalizācijai ieguva Latvijā dzimušas personas vecumā no 16 līdz 20 gadiem. Citiem, tai skaitā Latvijā dzimušajiem bērniem un pieaugušajiem nepilsoņiem, bija jāgaida savs

¹⁶ Kamenska A. *“The State Language in Latvia: Achievements, Problems and Prospects, Latvian Center for Human Rights and Ethnic Studies”*, R., 1995, 66. lpp. Aptuveni 5 procentos ģimeņu lieto kādu citu valodu.

¹⁷ Latvijas Centrālā statistikas pārvalde “2000. gada tautas skaitīšanas provizorisks rezultāti”, R., 2001//Dati par iedzīvotāju tautību un valodu izplatību, 36. – 41. lpp.

¹⁸ Lēmums par Latvijas Republikas pilsoņu tiesību atjaunošanu un naturalizācijas pamatprincipiem, pieņemts 1991. gada 15. oktobrī.

¹⁹ Skat. “Etniskā situācija Latvijā” E. Vēbera redakcijā, R., 1994, 4. lpp.

²⁰ CERD/C/304/ADD.79, 2001, par. 12.

“logs”, pēdējo no tiem bija paredzēts “atvērt” 2003. gadā.²¹ 1998. gada referendumā pieņemtās izmaiņas Pilsonības likumā atcēla šo sistēmu un piešķīra visiem pēc 1991. gada 21. augusta Latvijā dzimušajiem nepilsoņu bērniem tiesības saņemt Latvijas pilsonību pēc viņu vecāku pieprasījuma. Šīs izmaiņas sakrita ar Eiropas Komisijas rekomendācijām 1997. gada atzinumā, kurā tika norādīts: “šķīriet, šī sistēma vairs nav vajadzīga” un “Latvijas varas iestādēm ir jāapsver iespējas, kā Latvijā dzimušajiem bezvalstnieku bērniem būtu vieglāk naturalizēties.” Komisija pilnībā atbalstīja 1998. gada referendumu.²²

Galvenais kritērijs naturalizācijas procesā ir valodas zināšanas, kuras pārbauda mutiskā un rakstiskā eksāmenā. Pilsonības pretendentiem ir jābūt nodzīvojušiem valstī noteiktu gadu skaitu, jāsamaksā valsts nodeva, jānokārto vēstures eksāmens, jāpierāda vispārējas zināšanas valsts likumdošanā un jādod zvērests valstij. Dubultpilsonība nav atļauta.

Pateicoties daudz kritizētās “vecuma logu” sistēmas atcelšanai 1998. gadā, pieteikumu skaits uzņemšanai pilsonībā strauji pieauga jau nākamajā gadā, taču pieteikumu iesniegšanas tempi joprojām ir lēni un patiesībā pat sarukuši no 15 183 1999. gadā līdz 10 692 2000. gadā (skat. 1. tabulu). Eiropas Padome lēnos naturalizācijas tempus uzskata par problēmu, tās Parlamentārā asambleja rekomendēja “iedrošināt nepilsoņus kārtot valodas eksāmenu, piemēram, veicot informācijas kampaņas masu informācijas līdzekļos”.²³ Arī Eiropas Parlamenta rezolūcija aicināja Latviju “racionalizēt naturalizācijas procedūru un izmantot katru iespēju, lai veicinātu cilvēkus pieteikties Latvijas pilsonības iegūšanai,” un sludināja “lai veiksmīgi notiktu Latvijas iestāšanās ES, ir strauji jāpalielina to cilvēku skaits, kuri ieguvuši Latvijas pilsonību.”²⁴ Eiropas Komisija savos progresu ziņojumos konsekventi aicināja paātrināt naturalizācijas procesu.²⁵

²¹ Saskaņā ar 1995. gada Pilsonības likumu Latvijā dzimušas personas vecumā no 16 līdz 20 gadiem varēja pieteikties, sākot ar 1996. gada 1. janvāri; jaunus “logus” vajadzēja atvērt katru gadu, vadoties no vecuma. Ārpus Latvijas dzimušajiem bija jāgaida līdz 2001. gadam un pat līdz 2003. gadam, ja viņi bija vecāki par 30 gadiem. (Pilsonības likuma 14. (1) pants).

²² “*Commission Opinion on Latvia's Application for Membership of the European Union, 15 June, 1997*” – Komisija atzīmē: “vecuma iekavu sistēmai, kuru sākumā ievada, lai nepieļautu pārvaldes pārslogošanu lielā pieteikumu skaita dēļ, bija bremzējošs efekts. Tā kā ir vērojams naturalizācijas pieteikumu “deficits”, šī sistēma vairs neliekas attaisnojama.”

²³ “*PACE Information report*”, Doc. 8426, 1999. gada 24. maijs.

²⁴ “*Report on Latvia's Application for Membership of the European Union and the State of Negotiations, European Parliament Session document*” A5-0239/2000, 2000. gada 15. septembris.

²⁵ 1997. gadā Komisija secināja, ka “jāpieņem mēri krievvalodīgo nepilsoņu naturalizācijas tempu paātrināšanai, lai dotu tiem iespēju veiksmīgāk integrēties Latvijas sabiedrībā.” Šī frāze tika konsekventi citēta kā viena no ES iestāšanās politiskajiem kritērijiem 1998. gada un 1999. gada ziņojumos. Komisija nesen konstatēja, ka “lai veicinātu un sekmētu nepilsoņu integrāciju, ir jāsauglabā naturalizācijas procesa efektivitāte.” – “*2000 Regular Report*,” 24. lpp.

1. tabula
Naturalizācija no 1995. līdz 2000. gada 31. decembrim

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Pieteikumi	2 856	2 572	3 030	5 590	15 170	10 692
Pilsonība piešķirta ²⁶	984	3 016	2 993	4 439	12 427	14 900
Ieskaitot nepilngadīgus bērnus	33	138	167	305	2 073	2 416

Avots: Naturalizācijas pārvaldes dati

Pēc 2000. gada aptaujas datiem, 33 procenti no aptaujātajiem nepilsoņiem uzskata naturalizācijas procesu par pazemojošu.²⁷ Saskaņā ar šo pētījumu nevēlēšanās naturalizēties galvenie iemesli bija nedrošība par savām latviešu valodas zināšanām (59 procenti), vēstures zināšanām (54 procenti), kā arī nespēja samaksāt naturalizācijas nodevu (47 procenti).²⁸ 30 latu (ap 55 eiro) lielā naturalizācijas nodeva bija pārāk augsta vairumam pilsonības pretendentu, jo valstī noteiktā minimālā alga ir tikai 60 lati (ap 110 eiro).²⁹ Ir pilnīgi atbalstāms Ministru kabineta neseno pieņemtais lēmums pazemināt naturalizācijas pamatnodevu līdz 20 latiem (ap 36 eiro), kā arī atvieglot vai atcelt nodevu dažām pretendentu kategorijām.³⁰ Vēl viens iemesls ir informācijas trūkums – no tiem cilvēkiem, kuri šaubās par savām spējām nokārtot eksāmenus, 70 procenti nav iepazinušies ar pārbaužu prasībām.

²⁶ Lielais 2000. gadā naturalizēto skaits atspoguļo pārrāvumu laika ziņā, kas ilgst no pieteikuma iesniegšanas brīža līdz pilsonības saņemšanas brīdim (aptuveni 6 mēneši).

²⁷ Šīs problēmas esamību apstiprināja arī Baltijas datu nama 1997. gada augusta pētījums: "Kopumā visu vecuma grupu respondenti uztver savu nepilsoņa statusu kā aizvainojumu, kurš tiem liek justies nepilnvērtīgiem, bet naturalizācijas process tiek uztverts kā pazemojums un diskriminācija", *Baltic Data House "Towards a Civic Society: Main Findings"*, R., 1997, 8. lpp.

²⁸ Baltijas datu nams "Projekts "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību 2000"" // *Atskaite*, R., 2000. Visi dati šajā rindkopā ņemti no šī pētījuma, ja nav norādīts cits informācijas avots.

²⁹ Saskaņā ar 2001. gada 6. martā pieņemtajiem noteikumiem Nr.103, sākot ar 2001. gada 1. jūniju, minimālā mēnešalga tika paaugstināta no 50 līdz 60 latiem (ap 109 eiro). Eiropas Komisija 2000. gadā puda viedokli, ka "valodas zināšanu trūkums un naturalizācijas nodeva joprojām traucē naturalizācijai." – *"2000 Regular Report"*, 21. lpp.

³⁰ Ministru kabineta noteikumi par valsts naturalizācijas nodevu, pieņemti 2001. gada 5. jūnijā, 2.-5. pants. Nodevas pensionāriem, dažām invalīdu grupām, profesionālo un vidusskolu skolēniem, studentiem, bezdarbniekiem, personām ar minimālo mēnešalgu, trīs un vairāk bērnu ģimeņu locekļiem. Bāreņi, valsts apgādībā esošie cilvēki un politiski represētie ir atbrīvoti no naturalizācijas nodevas.

Pārsteidzoši, ka apmēram viena trešdaļa no aptaujātajiem nepilsoņiem neplāno pieteikties naturalizācijai, jo neredz ne mazāko iemeslu, lai iegūtu pilsonību (36 procenti). Pēc dažu pētnieku novērtējuma, pēdējo gadu laikā nepilsoņu vidū pieaugusi atsvešinātība un neuzticēšanās valstij.³¹ Skaidrs, ka jādara viss iespējamais, lai veicinātu naturalizāciju, piemēram, organizējot sagatavošanas kursus kandidātiem, atvieglot prasības dažām kategorijām un veicot informācijas kampaņas masu informācijas līdzekļos.

Pilsonības un imigrācijas departaments ir atbildīgs par iedzīvotāju reģistrāciju un nepilsoņu pasu izsniegšanu. Minoritāšu vidū izplatītā neuzticība valstij un tās politikai varēja rasties tādēļ, ka pirms sešiem septiņiem gadiem departaments atteicās reģistrēt vai izsniegt pasas vairākiem nepilsoņiem. Lai gan tiesas bieži atcēla šos departamenta lēmumus, departaments atkārtoti atteicās pildīt tiesas lēmumus.³² Kaut arī nav pieejami precīzi dati, vairumā gadījumu cieta minoritāšu pārstāvji. Cilvēkam, kuram ir atteikta iekļaušana Iedzīvotāju reģistrā, nav legāla statusa Latvijas teritorijā, un tādējādi viņam ir strikti liegtas vairākas vitāli svarīgas cilvēka tiesības, piemēram, tiesības uz legālu nodarbinātību, sociālo palīdzību (ieskaitot pensiju, bērnu un bezdarbnieku pabalstu un pabalstu slimības gadījumā), ceļošanu, veselības aprūpi, laulības un dzimšanas reģistrāciju.

Savstarpējās izpratnes trūkums latviešu un nelatviešu starpā atspoguļojas arī masu informācijas līdzekļos. Latvijas presi var iedalīt latviešu un krievu valodā iznākošajos izdevumos, kuri atšķiras pēc satura, toņa, situācijas novērtējuma un informācijas avotiem. Vadošajiem latviešu preses izdevumiem ir tendence ignorēt minoritātes un nerunāt par viņu problēmām un viedokļiem. Dažkārt Krievija un krievvalodīgā minoritāte tiek attēlotas negatīvi, lai gan nav pētījumu par šādu gadījumu biežumu. Tajā pašā laikā krievu presi ir tendence asi kritizēt valsts varas iestādes, īpaši jautājumos par pilsonības, reģistrācijas, valodas un izglītības politiku. Latviešu un krievu valodā iznākošajos preses izdevumos vēstures jautājumi, īpaši tie, kuri ir saistīti ar Otro pasaules karu, bieži vien tiek aplūkoti atšķirīgi.

Gan latviešu, gan krievu valodā iznākošajos preses izdevumos dažkārt parādās raksti, kuros jaušama neiecietība vai kuri veicina etnisko stereotipu izplatīšanu. Vadošajos latviešu preses izdevumos dažkārt tiek publicētas rasu naidu saturošas lasītāju vēstules. Krievi tiek attēloti kā "svešinieki", cilvēki ar pilnīgi atšķirīgu kultūru un dzīvesveidu,

³¹ Skat., piemēram, "Estonia and Latvia: Citizenship, Language and Conflict Prevention. The Forced Migration Projects of the Open Society Institute", 1997. gads, 42., 66., 67. lpp., kā arī Antāne A., Tsilevich B. "The Problem of Citizenship in Latvia" // *Managing Diversity in Plural Societies: Minorities, Migration and Nation-Building in Post-Communist Europe*, Forum Eastern Europe, Nepean, 1998, 44. lpp.

³² Latvijas Cilvēktiesību komitejas nepublicētie dati. Skat. arī "Violations by the Latvian Department of Citizenship and Immigration", *Helsinki Watch*, Vol. 5, Nr. 19, 1993. gada oktobris.

kuri ir naidīgi pret latviešiem, viņu valodu, kultūru un dzīvesveidu.³³ Pati krievu klātbūtne tiek uztverta kā drauds neatkarīgas valsts un latviešu tautas pastāvēšanai.³⁴ Visklajā naida kurināšana vērojama dažās maztirāžas avīzēs, kuras pārstāv politiski marginalizētas grupas.³⁵ Šķiet, no šāda veida izdevumiem īpaši izceļas atklāti nacionālistiska avīze "Latvietis Latvijā", kura aicināja noraidīt "žīdu kosmopolītisma" slavēšanu un integrācijas prasības krieviem, kā arī mudināja ņemt rokās ieročus un izdzīt šos "vanderstūlus", kuri ierodas, lai iznīcinātu nāciju un valsti. Satversmes aizsardzības birojs (neatkarīga iestāde) 1999. gada jūnijā ierosināja krimināllietu pret šo izdevumu, tomēr likuma pārkāpums netika atrasts, un 2000. gada vasarā lietu izbeidza.

Naida paušana ir vērojama ne tikai latviešu valodā iznākošajos izdevumos. 2000. gada janvārī Latvijas reģionālā Krievu nacionālās vienotības organizācija, neonacistiska grupa, kas izveidota pēc Krievijā pastāvošās organizācijas parauga, publicēja pagrīdes apkārt rakstu "Za Russky Poryadok" (Par krievu kārtību). Vienā no rakstiem tika izzobotas šķietamās latviešu simpātijas pret čečēniem, norādot "ja kāds grib cīnīties pret krieviem, nav jābrauc tik tālu. MĒS JAU ESAM ŠEIT!" Citā rakstā tika apgalvots, ka 1940. gadā "mūsu senči atkal atgriezās šeit un vienkārši atguva to, kas Krievijai vienmēr likumīgi ir piederējis."³⁶

³³ Piemērs no "Lauku Avīzes": "Latvija ir vienīgā valsts Eiropā, kur iepludināts nomācoši daudz svešzemnieku." – "Lauku Avīze", 2000. gada 7. septembris. Cits piemērs no "Nacionālās Neatkarības": "Krievija vēl joprojām apdraud pasaules pastāvēšanu un drošību, lepojas par savu militāro spēku, bet nav spējīga aizklāt savu materiālo un garīgo kailumu, nabadzību un stulbumu" – "Nacionālā Neatkarība", 1998. gada februāris.

³⁴ Piemēram, "Universitātes Avīzē" 1999. gada 20. decembrī tika publicēta plaša intervija ar izdevniecības "Vieda" direktoru, kurš paziņoja: "latviešu nācijas ienaidnieks ir tāds svešinieks, kurš nepieņem latviešu nācijas gribu Latvijas teritorijā, [... un] kurš pieprasa, lai valsts finansē izglītību svešvalodās. ... Katrai nācijai, katrai valstij ir tiesības pielietot spēku pret ienaidniekiem, ja viņi negrib labprātīgi atteikties no iekarotā." Prokuratūra noraidīja lūgumu ierosināt krimināllietu pret izdevēju. Satversmes aizsardzības biroja pārstāvja Lejieša kunga slēdziens 2000. gada 25. februārī.

³⁵ Skat. avīzi "Latvietis Latvijā", Nr. 15 un 21. Arī krievu izdevumos parādās skandalozī izteicieni. NATO kampaņas laikā pret Dienvidslāviju krievu nacionālboļševiku avīze "Generalnaja Linija" (Ģenerālā līnija) rakstīja: "lai palīdzētu serbiem, nav jābrauc uz Dienvidslāviju... Vjetnama uz katra stūra. Dienvidslāvija uz katra stūra". Skat. avīzes "Generalnaja Linija" 10. numuru.

³⁶ Arī citā avīzē – "Tribunal" (Tribunāls) tika slavēta vardarbība. ("Tribunal" ir Uzvaras sabiedrības ("Obsčestvo pobedy") avīze, kuru 2000. gada aprīlī nodibināja nacionālboļševiki). Piemēram, avīzes 4. numurā tika ievietots raksts "Lattelekom jāuzspridzina", kurā rakstīts par Lattelekom, Latvijas telekomunikācijas monopolistu. 2000. gada augustā par vardarbības propagandu un starpetniskā naida kurināšanu tika ierosināta krimināllietā pret "Tribunal" redaktoru un izdevēju, taču šī darba rakstīšanas brīdī lietas iznākums vēl nebija zināms. Skat. *Latvian Centre for Human Rights and Ethnic Studies "Human Rights in Latvia in 2000"*, R., 2001, 44. lpp.

Daži politiķi – īpaši apvienības “Tēvzemei un Brīvībai” pārstāvji – ir nākuši klajā ar paziņojumiem, kuros pausta neiecietība un aizspriedumi pret krievvalodīgajiem un apšaubīta krievvalodīgo lojalitāte. Lai gan apvienība “Tēvzemei un Brīvībai” ir valdošās koalīcijas sastāvā, citi koalīcijas partneri nav spēruši soļus, lai atspēkotu šādas pret krieviem vērstas piezīmes. Galvenais šādu paziņojumu temats – Latvijas nepilsoņi ir “okupanti un kolonisti”, kuriem ir jāatstāj valsts, nevis jāintegrējas. Piemēram, 1997. gada novembrī Palmīra Lāce (tolaik apvienības “Tēvzemei un Brīvībai” priekšsēdētāja vietniece un, sākot ar 2000. gadu – Saeimas deputāte) intervijā programmai “Panorāma” paziņoja: “visiem nepilsoņiem būs jāatstāj Latvija līdz 2002. gadam. Jā, tā notiks. Tie nav tikai vārdi.”³⁷ Ne tik senā pagātnē cita Saeimas deputāte – Jura Vidiņa plakātā nepilsoņi tika saukti par “kolonistiem, spekulantiem, gangsteriem.”³⁸

---

³⁷ Sociālistiskās partijas deputātu iesniegtā prasība ierosināt krimināllietu sakarā ar starpetniskā naida kurināšanu tika noraidīta, taču Lācei tika izteikts bridinājums.

³⁸ “Diena”, 1999. gada 14. oktobris.

III. Minoritāšu tiesības: likums un prakse

Starptautiskie instrumenti

Latvija ir parakstījusi un ratificējusi vairākus starptautiski saistošus līgumus minoritāšu aizsardzības jomā, izņemot tādus nozīmīgus dokumentus kā Vispārējā mazākumtautību aizsardzības konvencija, Eiropas konvencija par pilsonību un Eiropas reģionālo un minoritāšu valodu harta.³⁹

Lai gan Latvija Vispārējo konvenciju parakstīja 1995. gada 25. maijā, 1999. gada martā kāds augsti stāvošs Tieslietu ministrijas darbinieks apgalvoja, ka "Vispārējās konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzību ratifikācija tuvākajā nākotnē nav iespējama Latvijas īpatnējās etnodemogrāfiskās situācijas dēļ. Tā var izrādīties pat bīstama latviešu tautas un arī nekrievu minoritāšu (poļu, baltkrievu, čigānu u.c.) tālākai attīstībai un labklājībai, tāpēc uzskatām par kļūdu to, ka minētā konvencija vispār tika parakstīta".⁴⁰

2000. gada maijā Saeima noraidīja ratifikācijas likumprojektu (tikai 15 deputāti no 100 nobalsoja par šo projektu). Tika minēti tehniski šķēršļi, ieskaitot konvencijas teksta tulkojuma kvalitāti. Valdošās koalīcijas deputāti uzsvēra, ka Latvijas likumi jau garantē vienlīdzīgas tiesības visām valstī dzīvojošajām minoritātēm, kā arī norādīja uz Latvijas "īpašo demogrāfisko situāciju".⁴¹ Opozīcijā esošā apvienība "Par cilvēktiesībām vienotā Latvijā" atkārtoti iesniedza ratifikācijas likumprojektu, taču Saeima to noraidīja 2001. gada 8. martā (tikai 17 deputāti nobalsoja par likumprojektu).⁴² Aicinot Saeimas deputātus noraidīt likumprojektu, valdošās koalīcijas pārstāve Inese Birzniece ("Latvijas ceļš") atkal pieminēja tulkojuma slikto kvalitāti un apgalvoja, ka nav skaidrs, kurai valsts institūcijai ir jāatbild par konvencijas piemērošanu, kādām grupām tā ir piemērojama, un pieminēja, ka Latvijas etnodemogrāfiskā situācija izveidojusies "nedabiskā ceļā".⁴³

Taču patiesā problēma, kura apgrūtina ratifikāciju, ir dažu Latvijas likumu pretrunas ar konvencijas normām, piemēram, aizliegums pielietot minoritāšu valodas valsts un pašvaldību institūcijās un plānotā valsts un pašvaldību finansētās vidējās un profesionālās

³⁹ Skat. Pielikumu A.

⁴⁰ Par pievienošanos Vispārējai mazākumtautību aizsardzības konvencijai – iekšējais dokuments, adresēts Ministru kabinetam un Ministru prezidentam G. Krastam. Dokuments Nr. 427107-960.

⁴¹ "Latvijas Vēstnesis", 2000. gada 16. maijs. Pilnīgāka informācija ir atrodamā ziņojumā "*Minority Issues in Latvia*", Nr. 15, < <http://tracoon.riga.lv/minelres/archive//05222000-20:04:24-4590.html> > (interneta lapa skatīta 2001. gada 17. jūnijā).

⁴² "Čas", 2001. gada 9. marts.

⁴³ "Čas", 2001. gada 9. marts.

izglītības likvidācija minoritāšu valodās. 2000. gadā Eiropas Padomes ziņojumā tika atzīmēts: “Lai gan Latvijas Saeima vēl nav ratificējusi [Vispārējo konvenciju], Vīnes konvencija par starptautisko līgumu tiesībām, kurai Latvija ir pievienojusies 1993. gada 4. maijā, regulē šo situāciju. Saskaņā ar [Vīnes] konvenciju kopš līguma parakstīšanas brīža valstij ir pienākums norobežoties no darbības, kura it pretrunā ar šī līguma mērķi un uzdevumu.”⁴⁴

Runājot par Valsts valodas likuma piemērošanas noteikumiem, 2000. gada 31. augustā EDSO augstais komisārs nacionālo minoritāšu jautājumos Makss van der Stūls paziņoja, ka “dažus specifiskus jautājumus būs jāpārskata pēc tam, kad Latvija ratificēs Vispārējo mazākumtautības aizsardzības konvenciju.”⁴⁵ EDSO misija Latvijā atzīmē, ka “problēma, kas ir saistīta ar [Vispārējās konvencijas] ratifikāciju, ir tāda, ka būs jāpārskata daži likumi, tai skaitā Valsts valodas likums, un tas var novest pie reģionālās divvalodības atsevišķos apgabalos. Tajā pašā laikā atsevišķas sarežģītas konvencijas normas jau tiek piemērotas pašvaldību līmenī.”⁴⁶ Vispārējās konvencijas ratifikācija, kā arī likumdošanas saskaņošana ar konvencijas normām joprojām ir Latvijas prioritāte, īpaši jautājumos par valodas lietošanu saskarsmē ar valsts institūcijām vietās, kur dzīvo pietiekami daudz minoritāšu pārstāvju, izglītības nodrošināšanu minoritāšu valodās un esošo ierobežojumu atcelšanu privātajiem raidījumiem minoritāšu valodās.

Latvijas likumdošana

Latvijas Satversme tika pieņemta 1922. gadā un atjaunota 1993. gadā. 1998. gada 15. oktobrī Saeima mainīja Satversmi, pievienojot tai nodaļu “Cilvēka pamattiesības.” Šīs nodaļas 114. pants nosaka, ka “personām, kuras pieder pie mazākumtautībām, ir tiesības saglabāt un attīstīt savu valodu, etnisko un kultūras savdabību”.⁴⁷

1991. gada 19. martā Latvijas Augstākā Padome (Latvijas parlaments līdz 1993. gadam) pieņēma Likumu par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju. Likums tika pieņemts pirms ANO un Eiropas minoritāšu tiesību pamatdokumentu pieņemšanas, un tā pieņemšanas brīdī daudzi minoritāšu organizāciju

⁴⁴ “Honouring of obligations and commitments by Latvia”, *Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe Report, Doc. 8924* (2001. gada 10. janvāris), 21. par.

⁴⁵ EDSO augstā komisāra nacionālo minoritāšu jautājumos paziņojums 2000. gada 31. augustā. Skat. “*Minority Issues in Latvia*”, Nr.19, <<http://racoon.riga.lv/minelres/archive/09012000-18:08:59-13484.html>> (interneta lapa skatīta 2001. gada 17. jūnijā).

⁴⁶ EDSO misijas Latvijā vadītāja ziņojums EDSO Pastāvīgajai padomei, 2001. gada 1. marts. (nepublicēts dokuments; turpmāk tekstā “EDSO 2001”).

⁴⁷ Satversmes 8. nodaļas 114. pants.

aktīvisti uzskatīja šo faktu par ļoti progresīvu soli.⁴⁸ Taču šodien šī likuma nozīme ir ierobežota tā deklaratīvā rakstura dēļ – tas neparedz konkrētus mehānismus deklarēto principu un mērķu realizēšanai, arī citi likumi šīs problēmas atrisināšanai netika pieņemti.⁴⁹ Finansiālā palīdzība, ko valsts budžets un dažas pašvaldības sniedza minoritāšu organizāciju kultūras pasākumiem, nav saistīta ar likuma noteikumiem. Tieslietu ministrija izteica priekšlikumu izstrādāt jaunu projektu likumam par nacionālo minoritāšu tiesībām, kurš balstītos uz Vispārējās konvencijas principiem, un laika posmā no 1999. sākuma līdz 2000. februārim ekspertu darba grupa (kuras sastāvā bija valsts ierēdņi, zinātnieki un nevalstisko organizāciju pārstāvji) izstrādāja jaunu likumprojektu.⁵⁰ Tomēr līdz pat 2001. gada vidum Tieslietu ministrija nebija paudusi savu nostāju pret šo projektu, un projekts netika iesniegts izskatīšanai Saeimā.

Diskriminācijas jomā spēkā esošā Latvijas likumdošana neatbilst ES Rasu līdztiesības direktīvas prasībām.⁵¹ 1998. gada Satversmes grozījumi ietver sevī vispārēju diskriminācijas aizliegumu: “Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēktiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas” (91. pants). Pret diskrimināciju vērstas normas iekļautas arī Darba likumu kodeksā,⁵² Izglītības likumā, Kriminālkodeksā,⁵³ Latvijas

⁴⁸ Informācija no Rafi Haradžanjanā, Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociācijas priekšsēdētāja Rīgā 2001. gada janvārī. Tajā pašā laikā līdzīgi likumi tika pieņemti arī citās Baltijas valstīs – Lietuvas Likums par nacionālajām un etniskajām minoritātēm (1989. gada 23. novembrī) un Igaunijas Nacionālo minoritāšu kultūras autonomijas likums (1993. gada 26. oktobrī).

⁴⁹ Piemēram, likums deklarē: “visiem Latvijas Republikas pastāvīgajiem iedzīvotājiem ir garantētas tiesības dibināt savas nacionālās biedrības, to apvienības un asociācijas. Valsts pienākums ir sekmēt to darbību un materiālo nodrošināšanu”. Tomēr nepastāv likuma noteikumi, kuri konkretizētu, kā un kādā apjomā jāsniedz šī palīdzība un kādas valsts institūcijas ir atbildīgas par to. Šo jautājumu risināšana ir pilnīgi nodota birokrātijas ziņā. Likuma par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju 5. pants.

⁵⁰ Informācija no darba grupas vadītāja.

⁵¹ “Council Directive 2000/43/EC” (pieņemta 2000. gada jūnijā). Tās mērķis ir piemērot līdztiesības principu neatkarīgi no rases vai etniskās izcelsmes. Direktīva ir *acquis communautaire* sastāvdaļa.

⁵² 2001. gada 20. jūnijā pieņemtajā Darba likumā ir normas, kuras aizliedz tiešu un netiešu diskrimināciju tiesībās uz darbu, un dažos gadījumos liek darba devējam uzrādīt pierādījumus. Šis likums atbilst direktīvas prasībām, un tas stāsies spēkā 2002. gadā.

⁵³ Kriminālkodeksa 78. pants paredz sodu par “apzinātu personas ekonomisko, politisko, vai sociālo tiesību tiešu vai netiešu ierobežošanu vai tiešu vai netiešu priekšrocību radīšanu personai atkarībā no tās rases vai nacionālās piederības”.

sodu izpildes kodeksā⁵⁴ un Likumā par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju⁵⁵.

Latvijas tiesās nav izskatīta neviena lieta par diskrimināciju pēc valodas vai tautības pazīmēm. Termins “apzinātā” Latvijas galvenajā pretdiskriminācijas normā (Kriminālkodeksa 78. pants) prasa cietušajam pierādīt pārkāpēja tiešos nodomus, kas būtiski traucē pretdiskriminācijas lietas ierosināšanu. Ja esošās normas tiktu interpretētas plaši un demokrātiski, tās varētu tikt pielietotas sodīšanai par diskrimināciju, taču Latvijas juristiem trūkst specifisku zināšanu šajā tiesību jomā un pielietošanā. Izņemot iepriekš minētās normas, Latvijā trūkst vispārējas diskriminācijas likumdošanas, un arī Civilkodeksā nav pretdiskriminācijas normu. Tāpēc Latvijas likumdošana nav pilnībā spējīga aizsargāt pret diskrimināciju pēc tautības pazīmēm. ES Rasu diskriminācijas izskaušanas komiteja izteica savu “satraukumu par to, ka nav normas, kurā viennozīmīgi tiktu definēta rasu diskriminācija”⁵⁶. Skaidrs, ka Latvijai ir jānostiprina sava pretdiskriminācijas likumdošana saskaņā ar ES Rasu līdztiesības direktīvu.

Lai gan sūdzības un tiesas prāvas par diskrimināciju ir retums, aptauju dati liecina, ka šī parādība var būt izplatīta. Vienas aptaujas rezultāti liecina par to, ka latvieši un krievvalodīgie gaida vienādu, galvenokārt godīgu attieksmi gan valsts, gan privātajā sektorā.⁵⁷ Taču otra aptauja, kura tika veikta pēc Valsts cilvēktiesību biroja pasūtījuma, liecina, ka daudzi (24 procenti⁵⁸) uzskata, ka tikuši diskriminēti pēdējo trīs gadu laikā. No tiem 28 procenti norādīja, ka tikuši diskriminēti tautības dēļ, bet 24 procenti – valodas dēļ.⁵⁹ Biežāk par šiem iemesliem runāja nepilsoņi un minoritāšu pārstāvji – 43 procenti nepilsoņu un 40 procenti nelatviešu minēja tautību, bet 37 procenti nepilsoņu un 36 procenti nelatviešu minēja valodu kā tiesību pārkāpuma iemeslu.⁶⁰ 31 procents nacionālo minoritāšu pārstāvju uzskata, ka tikuši diskriminēti pēdējo trīs gadu laikā, bet no

⁵⁴ Latvijas sodu izpildes kodeksa 4. pants (2): “tika aizliegta jebkura ieslodzīto diskriminācija pēc rases, tautības, valodas, dzimuma, sociālā vai mantiskā statusa, politiskās pārliecības, reliģijas vai citām pazīmēm” (pieņemts 1970. gada 23. decembrī; 2000. gada 19. oktobrī pieņemtas izmaiņas).

⁵⁵ Likuma par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju 3. pantā tika aizliegta jebkura rīcība, “kas atklātā vai slēptā veidā atkarībā no nacionālās piederības ierobežo pastāvīgo iedzīvotāju iespēju izvēlēties profesiju vai ieņemt amatu atbilstoši spējām un kvalifikācijai”.

⁵⁶ CERD/C/304/ADD.79, 2001, 10. par.

⁵⁷ Skat. Rose R. “*Baltic Barometer IV: A Survey Study*”, Glasgow, University of Strathclyde – “*Studies in Public Policy*”, 338, 2000, 45. – 46. lpp.

⁵⁸ “Cilvēktiesības”, Baltijas datu nama pētījums 1999. gada decembrī – 2000. gada janvārī, 2000, 48. lpp.

⁵⁹ Baltijas datu nams, 2000, 49. lpp.

⁶⁰ Baltijas datu nams, 2000, 44. lpp.

latviešiem – 18 procenti.⁶¹ Runājot par tiesību pārkāpumu jomām, aptaujātie visbiežāk minēja darba attiecības un sociālos jautājumus (attiecīgi 47 un 24 procenti).⁶²

Neapākuši risinājumu Latvijas tiesu sistēmas ietvaros, vairāki Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji griezušies starptautiskajās cilvēktiesību aizsardzības institūcijās. Saskaņā ar Eiropas cilvēktiesību konvencijas individuālo sūdzību mehānismu Eiropas Cilvēktiesību tiesā reģistrētas 78 sūdzības.⁶³ Kaut arī nav datu par sūdzību iesniedzēju tautību, valodu vai izcelsmi, ar Latvijas Cilvēktiesību komitejas (LCTK, nevalstiskā organizācija, kura nodarbojas ar cilvēktiesību pārkāpumiem) palīdzību tika iesniegtas astoņas sūdzības, kuras tika atzītas Eiropas Cilvēktiesību tiesā.⁶⁴ Viens no šo sūdzību jautājumiem ir tiesības nebūt diskriminētam.⁶⁵

Identitāte

Latvijas minoritāšu tiesības saglabāt un attīstīt savu identitāti ir norādītas Satversmes 114. pantā (skat. iepriekš tekstā). Taču Latvijas likumdošanā nepastāv normas šīs deklarācijas īstenošanai.

Latvijā joprojām darbojas obligātā personu tautības reģistrācija – prakse, kura tika aizsākta vēl padomju laikos. Vairāki likumi paredz obligātu tautības reģistrāciju. 1994. gada jūnijā pieņemtais Likums par vārda, uzvārda un tautības ieraksta maiņu nosaka, ka cilvēka tautība ir atkarīga no senču tautības.⁶⁶ Personām, kuras vēlas mainīt savu tautību, jāiesniedz apliecinājums, ka viens no viņa/viņas vecākiem vai vecvecākiem ir piederējis pie izvēlētas tautības. Ja persona vēlas iegūt tautību “latvietis”, viņam/viņai jāapliecina augstākās pakāpes latviešu valodas zināšanas.⁶⁷ Saskaņā ar Iedzīvotāju reģistra likumu,

⁶¹ Baltijas datu nams, 2000, 36. lpp.

⁶² Baltijas datu nams, 2000, 37. lpp.

⁶³ 67 sūdzības ir reģistrācijas procesā, bet reģistrācija atteikta 21 sūdzībai. Intervija ar Eiropas Cilvēktiesību tiesas reģistra darbinieku Strasbūrā 2000. gada decembrī.

⁶⁴ Skat. “*Examples of Human Rights Violations in Latvia*” (npublicēts LCTK materiāls, sast. G. Kotovs, 2000. gada 22. jūnijs).

⁶⁵ Eiropas cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pants.

⁶⁶ Likuma par vārda, uzvārda un tautības ieraksta maiņu 11. pants (1): “Tautības ieraksta maiņas pieteikumam jāpievieno: ... 2) tēva vai mātes dzimšanas apliecība vai tās noraksts, kas pierāda pieteicēja radniecību ar tiešiem augšupējiem radniekiem, un dokumenti, kas apstiprina pieteicēja radniecību tautību”.

⁶⁷ Likuma par vārda, uzvārda un tautības ieraksta maiņu 11. pants (2): “Ja pieteicējs vēlas, lai pasē vai citos personu apliecinājumos tiktu ierakstīta tautība “latvietis”, tautības ieraksta maiņas pieteikumam jāpievieno izglītības dokuments vai cits dokuments, kas apliecina pieteicēja augstāko (trešo) valsts valodas prasmes pakāpi”.

tautības ierakstam jābūt iekļautam reģistra datos; arī reģistrējot jaundzimušo, jānorāda viņa tautība.

Ministru kabineta noteikumi par pilsoņu pasēm pieprasa obligātu tautības ierakstu pasēs.⁶⁸ Ministru kabineta noteikumos par nepilsoņu pasēm tiek izvirzīta līdzīga prasība.⁶⁹ ANO Rasu diskriminācijas izskaušanas komiteja kritizēja šo praksi, norādot “ar satraukumu, ka Latvijas likumdošana pieprasa, ka cilvēka tautībai ir jābūt ierakstītai viņas vai viņa pasē, kas var novest pie minoritāšu pārstāvju diskriminācijas pēc viņu izcelsmes”.⁷⁰ Komiteja rekomendēja Latvijai “pārskatīt prasību par tautības ierakstu pasē”.⁷¹ Lai gan tika doti solījumi atcelt šo sistēmu, līdz pat 2001. gada augustam reāli soļi netika sperti.

Valoda

Latvijas valodas likumdošanas mērķis ir nostiprināt latviešu valodas valsts valodas statusu.⁷² Oficiālās politikas mērķis nav to cilvēku tiesību aizstāvēšana, kuru dzimtā valoda nav latviešu.⁷³ 1998. gadā 15. oktobrī Saeima grozīja Satversmes 4. pantu, pievienojot tam noteikumu, ka “valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda”.⁷⁴ 2000. gada 1. septembrī līdz ar jaunā Valsts valodas likuma stāšanās spēkā Latvijas valodas likumdošana tika mainīta trešo reizi kopš 1989. gada.⁷⁵ Likums nostiprināja latviešu valodas

⁶⁸ “Pasē par pilsoni ieraksta šādas ziņas: ... 5.5 tautība.” Valdības noteikumu par Latvijas pilsoņu pasēm 5. pants.

⁶⁹ “Pasē ieraksta personas tautību un šādas identifikācijas pazīmes: 12.1 acu krāsa; 12.2 augums (cm); 12.3 īpašas pazīmes”. Valdības noteikumu par Latvijas nepilsoņu pasēm 12. pants.

⁷⁰ CERD/C/304/Add.79, 2001, 16. par.

⁷¹ CERD/C/304/Add.79, 2001, 24. par.

⁷² Valsts valodas likums nosaka valodas regulēšanas pamatus, taču vairāki valdības noteikumi nosaka konkrēto valodas regulēšanas saturu. Jaunie noteikumi paredz ieviest 6 valsts valodas zināšanas kategorijas bijušo 3 kategoriju vietā. Augstākā kategorija, kura ir nepieciešama advokātiem, valsts uzņēmumu un iestāžu vadītājiem, paredz, ka indivīds ir spējīgs sarunāties dažādos valodas stilos un lietot dažādus valodas izteiksmes līdzekļus.

⁷³ Valsts valodas inspekcijai (Tieslietu ministrijas pakļautībā esoša iestāde, izveidota, lai īstenotu valsts valodas politiku) ir uzticēts kontrolēt normatīvo aktu ievērošanu, uzraudzīt valsts valodas jautājumus, kā arī nodrošināt latviešu valodas saglabāšanu, aizsardzību un attīstību. Šī iestāde nav atbildīga par minoritāšu valodu aizsardzību un veicināšanu.

⁷⁴ Satversmes 4. panta grozīšanai tautas nobalsošana nav nepieciešama.

⁷⁵ Iepriekšējais Valodu likums tika pieņemts 1989. gada maijā, bet būtiskas izmaiņas šajā likumā pieņēma 1992. gada martā. Likums stājās spēkā 1992. gada maijā.

kā vienīgās valsts valodas statusu Latvijā. Lai gan minoritāšu pārstāvju īpatsvars iedzīvotāju vidū ievērojami svārstās, valodas likumdošana ir unificēta visā valsts teritorijā un nesniedz minoritātēm vairāk tiesību apvidos, kur tās veido ievērojamu iedzīvotāju daļu. Turklāt, iespējams, diskriminējošas normas ir likumdošanā, kura regulē privāto elektronisko masu saziņas līdzekļu un privāto skolu darbību, saziņu ar valsts iestādēm, kā arī vēlēšanu tiesībās.⁷⁶

Nesen veiktajā aptaujā daudzi minoritāšu pārstāvji apgalvoja, ka valoda ir otrais svarīgākais (pēc tautības) cilvēktiesību pārkāpumu iemesls. No 31 procenta, kuri norādīja, ka tikuši diskriminēti pēdējo trīs gadu laikā, 37 procenti nepilsoņu un 36 procenti neatviešu minēja valodu kā tiesību pārkāpuma iemeslu.⁷⁷

Spēkā esošais Valsts valodas likums tika apspriests, sākot ar 1995. gadu, un tika ievērojami liberalizēts, pateicoties intensīvam dialogam ar EDSO un Eiropas Komisiju.⁷⁸ Likumprojekta normas, no kurām nācās atteikties, paredzēja valsts regulēšanas, pārbaudīšanu un piemērošanas režīmu, kurš bija pretrunā ar citām starptautiski aizsargātām cilvēktiesībām, piemēram, vārda brīvību, ticības brīvību, tiesībām uz privāto dzīvi, biedrošanās brīvību, brīvību no diskriminācijas. Dažas no likuma normām joprojām tiek apšaubītas no minoritāšu tiesību viedokļa, proti, ierobežojumi minoritāšu valodas lietošanai saziņā ar valsts iestādēm un identifikācijas dokumentos. Līdzās latviešu valodai likums atzīst

⁷⁶ Pateicoties galvenokārt starptautiskajam spiedienam, dažas pārmērīgas valodas prasības tika atceltas vai nestājās spēkā. Piemēram, no 1996. gada līdz 1998. gadam, lai iegūtu bezdarbnieka statusu, bija obligātas valsts valodas zināšanas. Šī prasība tika atcelta tikai pēc tam, kad vairāki EDSO un Eiropas Padomes eksperti atzina šo prasību par diskriminējošu. 1998. gada janvārī Saeima pieņēma izmaiņas Darba kodeksā, kuras paredzēja tiesības valsts valodas inspektoriem pieprasīt atbrīvot no darba privātā sektora darbiniekus, kuru valodas zināšanas pēc valodas inspektora viedokļa nav pietiekošas. Gadījumā, ja darba devējs atsakās atbrīvot no darba šo darbinieku, inspektoram bija paredzētas tiesības iesniegt tiesā prasību pret darba devēju. Asas kritikas rezultātā (piemēram, Baltijas jūras valstu padomes komisāra O. Espersena atklātā vēstule prezidentam G. Ulmanim 1998. gada 10. februārī) prezidents atteicās izsludināt šīs izmaiņas. Skat. "CBSS Commissioner's Annual Report June 1997– June 1998", <<http://www.cbss-commissioner.org/>> (interneta lapa apmeklēta 2001. gada 17. jūnijā).

⁷⁷ Skat. Baltijas datu nams, 2000.

⁷⁸ EDSO īpaši kritizēja likumprojektu, jo tas paredzēja, ka valsts regulēs valodas lietošanu visos uzņēmumos (kompānijās), iestādēs, pilsoniskās iestādēs un organizācijās (tai skaitā privātās, kultūras un reliģiskās organizācijās). "Office of the OSCE HCNM, Opinion on the compatibility of the draft Latvian State Language Law with international standards, 22 September, 1997". 1999. gada rudenī likumprojekta apspriešanas laikā Eiropas Komisija nosūtīja konfidenciālu vēstuli Latvijas valdībai, kurā likumprojekts tika kritizēts par neatbilstību ES principiem. Taču šī kritika nebalstījās uz minoritāšu tiesību standartiem, bet skāra brīvu preču kustības principu. Šī vēstule tika aizsūtīta arī attiecīgām Saeimas komisijām, un rezultātā dažas likumprojekta normas tika mainītas vai izsvītrotas.

libiešu valodu,⁷⁹ taču visas citas valodas, tai skaitā arī krievu valodu, uzskata par svešvalodām.⁸⁰ Valodas noteikumi, kuri regulē privāto uzņēmumu un sabiedrisko organizāciju nosaukumu veidošanu, ir pietiekami stingri, bet daži formulējumi ir neskaidri.⁸¹

Likums paredz, ka visiem dokumentiem, kuri tiek iesniegti valsts iestādēm, ir jābūt tikai valsts valodā, vai arī iesniedzamajam oriģinālam jāpievieno notariāli apstiprināts tulkojums valsts valodā.⁸² Reāli tas noved pie situācijas, ka krievu valodā iesniegtiem iesniegumiem, sūdzībām, lūgumiem un kasācijām, kurus krievvalodīgie ieslodzītie un izmeklēšanā esošas personas iesniegušas dažādās valsts iestādēs, parasti izskatīšana tika atteikta.⁸³ Vairums šo cilvēku neprot latviešu valodu tik labi, lai šos dokumentus uzrakstītu latviski, un viņiem trūkst līdzekļu, lai apmaksātu tulkojumu un tā notariālo apstiprinājumu.

Latvijas likumdošana pilnvaro Valsts valodas inspekciju sodīt par gramatiskajām un tulkojuma kļūdām. Piemēram, 2000. gada augustā nevalstiskās organizācijas “Latvijas jauniešu klubs” vadītājam Viktoram Jelkinam par “nepareizu valsts valodas lietošanu” tika uzlikts naudas sods 100 latu apmērā (ap 157 eiro). Klubs izlīmēja sludinājumus, informējot par savu darbību, kura vērsta pret noziedzību un narkotiku izplatīšanu. Sludinājuma teksts bija rakstīts krieviski un pārtulkots latviešu valodā, kā to prasa Latvijas valodas likumdošana. Kluba biedri nevarēja samaksāt profesionālam tulkam, tāpēc sludinājumu pārtulkoja paši. Latviešu valodas institūta eksperts vienas lapas tulkojumā atrada vairāk nekā 10 gramatiskas un stilistiskas kļūdas, un Valsts valodas inspekcija uzlika visaugstāko soda summu, kuru pēc likumdošanas var uzlikt par “nepareizu valsts valodas lietošanu”.⁸⁴

EDSO misija Latvijā aicināja jaunā likuma “liberālu” piemērošanu, norādot, ka “jāveic dažas izmaiņas Administratīvo pārkāpumu kodeksa likumprojektā. [...] Piemēram, atsevišķās kodeksa daļās, kuras attiecas uz “likumīgām sabiedrības interesēm”, precizāk jānosaka soda mēri”.⁸⁵

⁷⁹ Libieši ir Rīgas jūras līča krastu pamatiedzīvotāji, kuru valoda ir radniecīga igauņu valodai. Šobrīd Latvijā dzīvo ap 200 libiešu.

⁸⁰ Valsts valodas likuma 5. pants.

⁸¹ Tika atzīmēts, ka dažas Valsts valodas likuma un noteikumu normas “noformulētas tādā veidā, ka tās var tikt dažādi interpretētas” – “2000 Regular Report” (23. lpp.). Laiks rādis, ka tās interpretēs Valsts valodas inspekcija.

⁸² Valsts valodas likuma 10.(2) pants.

⁸³ “Rīgas Balss” (krievu izdevums), 2001. gada 19. marts.

⁸⁴ Valsts valodas inspekcijas lēmums Nr. 2421, 2000. gada 1. augusts.

⁸⁵ EDSO 2001.

Valodas lietošana privātā sfērā: Valsts valodas likums deklarē, ka minoritāšu integrācija Latvijas sabiedrībā ir viens no likuma pamatmērķiem, kā arī atzīst minoritāšu tiesības lietot dzimto valodu vai citas valodas (1. pants, 4. p.). Tomēr minoritāšu valodu lietošana nav neierobežota – valstij ir paredzētas tiesības iejaukties valodas lietošanā privātajā sfērā tik tālu, cik to nosaka “likumīgas sabiedriskās intereses”, piemēram, ar sabiedrības veselību, drošību un kārtību saistītajos jautājumos.⁸⁶ Saskaņā ar likuma 2. pantu likums neregulē valodas lietošanu Latvijas iedzīvotāju neoficiālajā saziņā, “nacionālo un etnisko grupu iekšējā saziņā”, kā arī valodu lietošanu reliģiskajā darbībā.

Valodas lietošana saziņā ar valsts iestādēm: Iepriekšējais valodas likums pieļāva dokumentu iesniegšanu krievu, angļu un vācu valodā, taču jaunais likums viennozīmīgi aizliedz visām valsts, pašvaldību un tiesu iestādēm pieņemt jebkurus rakstiskus lūgumus, iesniegumus un sūdzības no privātpersonām jebkurā citā valodā kā latviešu, izņemot tikai atsevišķus ārkārtējus gadījumus.⁸⁷ Kā norādīts iepriekš, šis izmaiņas negatīvi ietekmēja sociāli vismazāk aizsargātās krievvalodīgo grupas. Dokumentus svešvalodā drīkst pieņemt, ja tiem pievienots notariāli apliecināts tulkojums valsts valodā,⁸⁸ kas sagādā ievērojamus izdevumus personām, kuras brīvi nepārvalda latviešu valodu. Šī norma ir saskaņota ar 1999. gada Civilprocesa likumu,⁸⁹ kurš nosaka, ka juridiskie procesi notiek valsts valodā, bet dalībnieku iesniegtajiem dokumentiem svešvalodā ir jāpievieno notariāli apstiprināts tulkojums valsts valodā.⁹⁰

Publiskā informācija, vārdi un uzvārdi: Atšķirībā no iepriekšējā – 1992. gada – valodas likuma, 2000. gadā pieņemtie jaunie noteikumi pieļauj publiskas informācijas izvietojumu arī citās valodās, kopā ar informāciju valsts valodā. Likums paredz, ka personvārdiem identifikācijas dokumentos jābūt rakstītiem latviešu valodā. Tomēr ir atļauta latīņu transliterācijas personvārdu iekļaušana identifikācijas dokumentos blakus oficiālajam latviešu personvārdu rakstam, ja to pieprasa pats dokumenta lietotājs.⁹¹ Taču

⁸⁶ Valsts valodas likuma 2. panta 2. daļa.

⁸⁷ Valsts valodas likuma 10. panta 2. daļa: “Valsts un pašvaldību iestādes, tiesas un tiesu sistēmai piederīgās iestādes, kā arī valsts vai pašvaldību uzņēmumi (uzņēmējsabiedrības) no personām pieņem un izskata dokumentus tikai valsts valodā...”. Šī prasība netiek piemērota steidzamos medicīniskās palīdzības izsaukuma gadījumos, noziegumu izdarīšanas vai citu likumpārkāpumu gadījumos, kā arī ugunsgrēka, avārijas vai citos nelaimes gadījumos.

⁸⁸ Valsts valodas likuma 10. panta 3. daļa.

⁸⁹ Civilprocesa likums, pieņemts 1999. gada martā.

⁹⁰ Civilprocesa likuma 13. pants.

⁹¹ Valsts valodas likuma 19. panta 2. daļa: “Personas pasē vai dzimšanas apliecībā papildus personas vārdam un uzvārdam, kas atveidots atbilstoši spēkā esošajām latviešu valodas normām, norādāma šīs personas dzimtas uzvārda vēsturiskā forma vai citas valodas personvārda oriģinālforma latīņalfabētiskajā transliterācijā, ja persona vai nepilngadīgas personas vecāki to vēlas un var to apliecināt dokumentāri”.

krieviem un citām minoritātēm, kuras nelieto latīņu alfabētu, ir liegta iespēja oficiālajos dokumentos rakstīt savu vārdu un uzvārdu savā dzimtajā valodā. 2001. gadā ir stājušies spēkā jaunie noteikumi, kuri paredz, ka privātuzņēmumu un sabiedrisko organizāciju nosaukumiem jābūt atveidotiem un lietotiem latviešu valodā vai latīņu alfabētā.⁹²

2001. gada 14. jūnijā pieņemtās izmaiņas Administratīvo pārkāpumu kodeksā paredz sodus par dažādiem valodas pārkāpumiem, tai skaitā par “necieņu pret valsts valodu”. Sodu apmēri ir dažādi, bet var sasniegt pat 250 latus (ap 450 eiro). Tā kā vairākas normas ir saistītas ar “likumīgām sabiedriskām interesēm”, daudz kas būs atkarīgs no to piemērošanas.⁹³

Nodarbinātība

Neraugoties uz Darba kodeksa normām, kuras aizliedz diskrimināciju nodarbinātības jomā, krievvalodīgo pieeju darba tirgum apgrūtinā valodas prasības, kā arī likumdošanā noteiktie ierobežojumi nepilsoņiem nodarbinātības jomā.⁹⁴ Likuma 6. pants paredz, ka visiem valsts iestāžu darbiniekiem jāprot un jālieto valsts valoda tādā apjomā, kāds nepieciešams viņu profesionālo un amata pienākuma veikšanai. Tādas pašas prasības tiek izvirzītas arī privātā sektora darbiniekiem “likumīgo sabiedrisko interešu” noteiktajās robežās. 2000. gada 22. augustā pieņemtie Ministru kabineta noteikumi Nr. 296 nosaka prasības par valsts valodas prasmī privātā sektora darbiniekiem. 2000. gada novembrī pieņemtie grozījumi nosauc 34 privātā sektora profesijas, kuras ir “likumīgo sabiedrisko interešu” robežās. Sarakstā ir iekļauti ne tikai veselības aprūpes un drošības sfēru darbinieki, notāri un zvērinātie advokāti, bet arī taksometru vadītāji.⁹⁵

⁹² Ministru kabineta noteikumi Nr. 295, pieņemti 2000. gada 22. augustā.

⁹³ “*Latvian Centre for Human Rights and Ethnic Studies, Human Rights in Latvia, 1 January 2001 – 30 June 2001*”, 2001, 5. lpp., (turpmāk: “LCHRES 2001”).

⁹⁴ Darba likumu kodekss, pieņemts 1972. gada 14. aprīlī, ar grozījumiem 1997. gada 25. martā. 1. pants: “Darba tiesiskajās attiecībās nodrošināta līdztiesība neatkarīgi no rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelšanās un mantiskā stāvokļa.” 15. pants: “Pieņemot darbā, nav pieļaujama nekāda tieša vai netieša tiesību ierobežošana, kā arī tiešu vai netiešu priekšrocību noteikšana atkarībā no rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelšanās un mantiskā stāvokļa, izņemot tos ierobežojumus un priekšrocības, ko nosaka likumi un citi normatīvie akti.” Jaunajā Darba likumā, kas tika pieņemts 2001. gada 20. jūnijā un stāsies spēkā 2002. gadā, arī ir vairākas pretdiskriminācijas normas. Skat. “*Latvian Centre for Human Rights and Ethnic Studies, Human Rights in Latvia, 1 January 2001 – 30 June 2001*”.

⁹⁵ Ministru kabineta noteikumu grozījumi, pieņemti 2000. gada 21. novembrī.

2001. gada jūnijā pieņemtās izmaiņas Administratīvo pārkāpumu kodeksā paredz sodīt darba devējus, kuri pieņem darbā cilvēkus ar nepietiekošām latviešu valodas zināšanām, šādi “neattaisnoti iesaistot darba devējus valodas likuma īstenošanā”.⁹⁶

2001. gadā ANO Rasu diskriminācijas izskaušanas komiteja izteica bažas par “nepilsonības” negatīvo ietekmi uz tiesībām iegūt darbu un netikt diskriminētam nodarbinātības jomā.⁹⁷ Valsts cilvēktiesību birojs ir identificējis 4 jomas privātajā sektorā, kurā nepilsoņiem noteikti ierobežojumi (aizliegumi strādāt par advokātu palīgiem, privātdetektīviem, lidmašīnu komandieriem, apsargiem) ir pretrunā ar Latvijas starptautiskajām saistībām.⁹⁸

Pieejamie dati norāda, ka krievvalodīgie un nepilsoņi ir vairāk pakļauti bezdarba riskam nekā latvieši un pilsoņi. Viens no iemesliem, kas ievērojami ierobežo krievvalodīgo iespējas darba tirgū, ir nepietiekamās latviešu valodas zināšanas. Piemēram, neseno aptaujā atklājās, ka to cilvēku vidū, kuru dzimtā valoda nav latviešu, 38 procenti nepilsoņu un 22 procenti pilsoņu nevarētu strādāt darba vietā, kur ir nepieciešamas latviešu valodas zināšanas.⁹⁹ Līdz 1994. gadam bija pieejami oficiālie dati par bezdarbnieku etnisko piederību, tolaik 55 procenti no visiem bezdarbniekiem bija minoritāšu pārstāvji. Vēlāk veiktie pētījumi parādīja, ka vēl joprojām bezdarbnieku vidū ir neproporcionāli daudz krievvalodīgo: 1996. gadā 14 procenti latviešu un 26 procenti nelatviešu apgalvoja, ka ir bez darba.¹⁰⁰ Arī pēc 1999. gada aptaujas datiem, bezdarba līmenis bija ievērojami augstāks krievu (18 procenti) un citu minoritāšu (17 procenti) vidū, salīdzinot ar latviešiem (10 procenti). Darbspējīgā vecumā 14 procenti krievu, 12 procenti citu minoritāšu pārstāvju un 7 procenti latviešu bija bezdarbnieki¹⁰¹.

⁹⁶ LCHRES 2001, 5. lpp.

⁹⁷ CERD/C/304/ADD.79, 2001, par. 13 & 14.

⁹⁸ “Latvian Human Rights Committee list of differences in the rights of citizens and non-citizens”, <http://www.riga.lv/minelres/count/non_cit-rights_2.htm> (interneta lapa skatīta 2001. gada 17. jūnijā).

⁹⁹ Baltijas sociālo zinātņu institūts, Naturalizācijas pārvalde “Ceļā uz pilsonisko sabiedrību”// Latvijas iedzīvotāju aptauja 2000. gada novembris, R., 2001, 99. lpp.

¹⁰⁰ Rose R., 1997, 1. lpp.

¹⁰¹ Skat. Aasland, A. 2000.

Izglītība

Plašās tiesības, kuras līdz šim varēja realizēt minoritāšu izglītības jomā, pēdējā laikā tiek sašaurinātas. Drīz pēc neatkarības atjaunošanas Latvija attīstīja plašu valsts finansētu minoritāšu izglītības sistēmu, saglabājot skolas ar krievu mācībvalodu un atbalstot skolu vai klašu izveidi septiņās citu minoritāšu valodās (poļu, ukraiņu, igauņu, ebreju, čigānu, lietuviešu, baltkrievu). Taču, saskaņā ar 1998. gadā pieņemto Izglītības likumu, sākot ar 2004. gadu, apmācībai visās valsts un pašvaldību vidusskolās un profesionālajās skolās ir jābūt tikai valsts valodā. Tas nozīmē, ka esošajām vidusskolām ar krievu mācībvalodu ir jāpāriet uz izglītību latviešu valodā.¹⁰² Visu pašvaldības un valsts skolu skolotājiem ir jāpārvalda valsts valoda augstākajā pakāpē,¹⁰³ un visām skolotāju darba sanāksmēm jānotiek valsts valodā.¹⁰⁴ Privātskolas ar minoritāšu mācībvalodu tiek pakļautas likumdošanas diskriminācijai, jo valsts finansējums var būt piešķirts tikai tām privātskolām, kur tiek īstenotas valsts akreditētās izglītības programmas valsts valodā.¹⁰⁵

Izglītības likuma 3. pants deklarē vienlīdzīgas tiesības izglītības iegūšanai neatkarīgi no rases, tautības un reliģijas. Tiesības uz izglītību valsts valodā tiek garantētas gan Valsts valodas likumā,¹⁰⁶ gan Izglītības likumā.¹⁰⁷ Tajā pašā laikā Izglītības likums pieļauj, bet negarantē izglītības iegūšanu citās valodās divos gadījumos – privātajās skolās (kurās pašlaik mācās mazāk kā viens procents no kopēja skolēnu skaita);¹⁰⁸ kā arī valsts un pašvaldību izglītības iestādēs, kur tiek īstenotas “mazākumtautību izglītības programmas”.¹⁰⁹ Šādas programmas nav noteiktas ar likumu.¹¹⁰ Izglītības un zinātnes ministrija ir pilnvarota lemt, kādi priekšmeti šo programmu ietvaros ir jāpasniedz valsts valodā.¹¹¹

¹⁰² Izglītības likuma pārejas noteikumu 9. panta 3. daļa, pieņemts 1998. gada 29. oktobrī.

¹⁰³ Izglītības ministrijas rīkojums Nr. 175, pieņemts 1996. gada 18. decembrī. Jaunie seši valodas zināšanu līmeņi tika piemēroti tikai tiem, kas kārto valodas eksāmenus pēc jauno noteikumu stāšanās spēkā (2000. gada 1. septembris); valodas apliecības, izsniegtas 1992. – 2000. gadā, joprojām ir derīgas).

¹⁰⁴ Valsts valodas likuma 7. pants.

¹⁰⁵ Izglītības likuma 59. panta 2. daļa: “Valsts un pašvaldības piedalās privāto izglītības iestāžu finansēšanā atbilstoši Ministru kabineta noteikumiem par izglītības programmu īstenošanas izmaksu minimumu uz vienu izglītojamo, ja šajās izglītības iestādēs tiek īstenotas akreditētas pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības programmas valsts valodā.” 1998. gada 29. oktobrī.

¹⁰⁶ Valsts valodas likuma 14. pants.

¹⁰⁷ Izglītības likuma 9. panta 1. daļa.

¹⁰⁸ Pēc Izglītības un zinātnes ministrijas oficiāliem datiem, to skolēnu skaits, kuri apmeklē privātās skolas, ir 0,86 procenti no kopēja skolēnu skaita (2000./2001. māc. g.).

¹⁰⁹ Izglītības likuma 9. panta 2. daļa.

¹¹⁰ Izglītības likuma 41. pants.

¹¹¹ Izglītības likuma 41. panta 3. daļa.

Izglītības likums nosaka, ka pašvaldības ir atbildīgas par pirmsskolas, sākumskolas un vidusskolas izglītību,¹¹² taču neprasa no tām līdzīgu atbildību jautājumā par minoritāšu skolu/klašu izveidi vai to saglabāšanu, pat tajos gadījumos, kad to lūdz bērnu vecāki. Savukārt Vispārējās izglītības likums pieļauj apvienot vidējās izglītības programmas ar minoritāšu izglītības programmām, iekļaujot minoritāšu valodas apmācību un ar identitāti un Latvijas sabiedrības integrāciju saistītus priekšmetus.¹¹³ Izglītības un zinātnes ministrija ir pilnvarota dot atļauju apmācības īstenošanai minoritāšu valodās.

Saskaņā ar Izglītības likumu visiem bāreņiem jāapmeklē skolas, kurās apmācība notiek latviešu valodā. Bērni, kuri savu izglītību sākuši citā valodā, jāpārceļ uz skolu ar latviešu mācībvalodu.¹¹⁴

Iespējams, pie minoritāšu tiesību pārkāpumiem izglītības jomā var pieskaitīt skolas darbinieku atlaišanu no darba krievu pareizticīgo svētku svinēšanas dēļ, kā arī paaugstināto prasību dēļ universitātes iestājeksāmenos minoritāšu skolu beidzējiem. 1997. gadā Baložu (uz dienvidiem no Rīgas) sākumskolas direktors tika atbrīvots no darba, jo, neraugoties uz pašvaldības brīdinājumu, piešķīra skolēniem brīvdienu krievu pareizticīgo Ziemassvētku svinībām, atsaucoties uz skolēnu, viņu vecāku un skolotāju lūgumu.¹¹⁵ 1999. gada iestājeksāmenu prasības Daugavpils Pedagoģiskajā universitātē latviešu skolu absolventiem bija zemākas nekā minoritāšu skolu absolventiem.¹¹⁶

Taču svarīgākais ir tas, ka 1998. gada Izglītības likumā ir paredzēts pakāpeniski atteikties no izglītības minoritāšu valodās valsts un pašvaldību finansētājās vidējās un profesionālajās izglītības iestādēs, kā arī pārveidot esošās minoritāšu pamatskolas par bilingvālām skolām.¹¹⁷ Minoritāšu pārstāvji kritizēja šo lēmumu, uzsverot, ka tā rezultātā

¹¹² Izglītības likuma 17. panta 1. daļa: "Katrai pašvaldībai ir pienākums savā administratīvajā teritorijā dzīvojošajiem bērniem nodrošināt iespēju iegūt pirmsskolas izglītību un pamatizglītību bērna dzīvesvietai tuvākajā mācību iestādē, nodrošināt jauniešiem iespēju iegūt vidējo izglītību".

¹¹³ Vispārējās izglītības likuma 42. panta 2. daļa (pieņemts 1999. gada 30. jūnijā).

¹¹⁴ Izglītības likuma 56. panta 2. daļa.

¹¹⁵ Saruna ar bijušo skolas direktoru 2000. gada decembrī.

¹¹⁶ Daugavpils Pedagoģiskās universitātes prorektore paskaidroja, ka šī prakse tiek piemērota, lai iedrošinātu latviešu skolu beidzējus, kuri, pēc prorektora cerībām, beidzot universitāti, atgriezīsies strādāt savās skolās (it īpaši laukos). Par šo praksi tika ziņots avīzē "Sejčas". Skat. "Minority Issues in Latvia", Nr. 8, 1999. gada 30. septembris.

¹¹⁷ Pēc EDSO misijas viedokļa, "bilingvālo programmu ieviešana dažos rajonos aizkavējusies, jo trūkst resursu, un joprojām visā valstī trūkst kvalificētu latviešu valodas skolotāju", EDSO 2001.

pasliktināsies minoritāšu bērnu izglītošana.¹¹⁸ Pie tam deviņdesmitajos gados praktiski tika izbeigta latviešu valodas pasniedzēju sagatavošana minoritāšu skolām, un 2000. gada rudenī pasniedzēju trūkuma dēļ 536 minoritāšu skolu skolēniem netika mācīta latviešu valoda.¹¹⁹ Skolotāju sagatavošana minoritāšu skolām ir niecīga, jo tikai neliela grupa (ap 20 cilvēki) katru gadu mācās Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē, un tas apdraud krievu skolu tālāku pastāvēšanu. Kā redzams tabulā, skolēnu skaits jau kritas.

2. tabula
Studējošo skaits pēc mācību valodas

Mācību gads	1995/96	1996/97	1997/98	1998/99	1999/2000
Latviešu	203 607	212 017	219 794	233 939	238 652
Krievu*	132 540	129 120	125 643	125 741	120 612
Citas minoritātes**	1513	1 664	1 817	2 042	2 168
Kopā	337 660	342 801	347 254	361 722	361 432
% mācās latviski	60,3	61,8	63,3	64,7	66,0

* Citi faktori, kas ietekmē šo parādību, ir emigrācija un dzimstības samazināšanās krievu vidū

** Piezīme: dažās minoritāšu skolās apmācības valoda pārsvarā ir latviešu vai krievu.

Avots: “*Minority Education in Latvia*” – Ārlietu ministrijas informācijas lapa, sagatavota pēc Izglītības ministrijas datiem un izplatīta valdības institūciju minoritāšu jautājumos septītajā saietā Jūrmalā 2000. gada 12.–13. jūnijā.

Pēc aptaujas rezultātiem, valodai ir ļoti liela nozīme krievu jaunatnes identitātē. 54 procenti aptaujāto jauniešu tautību uzskata par savas identitātes pamatu, taču daudz vairāk – 77 procenti aptaujāto norādīja, ka valoda ir viņu identitātes pamatā.¹²⁰ Jāatzīmē, ka

¹¹⁸ Šis bažas tika atklāti izteiktas vecāku konferencē “Mācīties dzimtajā valodā”, kura notika Rīgā 2000. gada 25. novembrī. Tās dalībnieki pieņēma rezolūciju, aicinot Saeimu un Ministru kabinetu mainīt izglītības reformas virzienu un atteikties no minoritāšu asimilācijas ar izglītības palīdzību. Intervijā Latvijas krievu valodas skolu atbalsta asociācijas priekšsēdētājs atzīmēja, ka “mācības ne savā dzimtajā valodā var būtiski traucēt bērna spēju attīstībai.” – “*Čas*”, 2000. gada 14. decembris. Skat. arī rakstu avīzē “*Biznes i Baltija*” 2000. gada 20. novembrī.

¹¹⁹ “Izglītība un Kultūra”, 2000. gada septembris.

¹²⁰ Volkovs V. “Krievvalodīgās jaunatnes dzimtās valodas vieta integrācijas procesā Latvijā” // Ziņojums sagatavots starptautiskajai konferencī “Etnopolitika ceļā uz pilsonisko sabiedrību” Rīgā 1998. gada 15.–16. oktobrī.

izglītība latviešu valodā tradicionāli uzsver latviešu kultūru, tradīcijas un vēsturi. Var apšaubīt, ka “minoritāšu kultūras komponenta” iekļaušana bilingvālo skolu programmās spēs līdzsvarot iepriekš minēto tendenci.

Latvijas varas iestādes ir slēgušas vairākas skolas ar krievu mācībvalodu. Daļēji tas ir izskaidrojams ar demogrāfiskajām izmaiņām (emigrāciju, dzimstības samazināšanos), kā arī ar to, ka ir vecāki nelatvieši, kas sūta savus bērnus skolās ar latviešu mācībvalodu. Daudzos gadījumos šie lēmumi pieņemti, neraugoties uz šo skolu acīmredzamo dzīvotspēju, proti, pietiekamo skolēnu skaitu un kvalificēto personālu.¹²¹ Piemēram, 1999. gadā Jēkabpils pilsētas dome nolēma slēgt vienu krievu vidusskolu, pievienojot to citai krievu skolai, kura atrodas citā pilsētas malā. 2001. gada aprīlī Jelgavas krievu sākumskola tika pārcelta uz bijušajam bērnu dārza telpām, lai atbrīvotu skolas ēku latviešu skolai.¹²² Lēmums par skolas pārcelšanu tika pieņemts, neskatoties uz skaļajiem protestiem.¹²³ Atbildot uz vecāku vēstuli, Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājs pauda, ka lēmums ir “likumīgs”, un vecāku vērsšanās starptautiskajās cilvēktiesību organizācijās ir “naīva un bezjēdzīga”.¹²⁴ Jau 1995. gadā tika pazemināts Jelgavas krievu skolu statuss – tās tika pārveidotas no vidusskolām par sākumskolām.¹²⁵ Šo lēmumu izraisītie strīdi un protesti rāda, ka ir nepieciešams pieņemt stingrus noteikumus, kuri noteiktu vietējo pašvaldību pienākumus izveidot un uzturēt minoritāšu skolas vai klases, ja to pieprasa minoritāšu pārstāvji.

2000. gada jūnijā Saeima nolēma slēgt Rīgas Aviācijas universitāti (RAU) – vienīgo valsts augstskolu, kurā plaši tika pielietota krievu valoda. RAU bija viena no desmit lielākajām aviācijas augstskolām pasaulē. Slēgšanas rezultātā vairāk nekā 300 pasniedzēju zaudēja

¹²¹ Divās slēgtajās Rīgas krievu skolās (26. skolu slēdza 1994. gada jūlijā un 9. skolu 1996. gada jūlijā) mācījās 1 633 audzēkņi un strādāja 128 pasniedzēji. 1994. gada jūlijā 26. skolu slēdza, neskatoties uz masu protestiem un skolotāju bada streiku, kā arī protesta vēstuli, kuru bija parakstījuši 2300 cilvēki, un vēstuli, kuru bija parakstījuši 450 vecāki. Talsu 3. skolas slēgšanas brīdī 1996. gada jūlijā skolā mācījās 100 audzēkņu un strādāja 15 pasniedzēji (sarunas ar Rīgas 26. skolas padomes locekli, Rīgas 9. skolas bijušo direktoru un Talsu skolu valdes locekli Rīgā 2001. gada jūlijā).

¹²² Jelgavas pilsētas administrācijas lēmums Nr.160-ri, pieņemts 2001. gada 5. jūnijā (saruna ar skolas direktori Rīgā 2001. gada jūlijā).

¹²³ Protestus iesniedza skolas audzēkņu vecāki; Krievu kopienas Jelgavas nodaļa; PCTVL (Par cilvēktiesībām vienotā Latvijā) Jelgavas nodaļa; Saeimas PCTVL politisko organizāciju asociācija; Latvijas krievu valodas skolu atbalsta asociācija; Valmieras otrās (krievu) skolas audzēkņu vecāki; Pareizticīgās baznīcas arhibīskaps; Krievijas federācijas vēstniecība; avīzes “*Novaja gazeta*” redakcija (vietējais krievu laikraksts).

¹²⁴ Vēstule Nr. 9/5-4/60, 2001. gada 25. maijs.

¹²⁵ Pēc Izglītības ministrijas rīkojuma Nr. 48 (pieņemts 1995. gada 16. jūnijā) 3. un 7. vidusskolu pārveidoja par 1. un 2. sākumskolu.

darbu. Pēc toreizējās Izglītības un zinātnes ministres vārdiem, viens no slēgšanas iemesliem bija tas, ka universitātē ilgu laiku tika ignorētas valodas likuma normas, proti, tika pārkāpta prasība lietot valsts valodu augstākajā izglītībā – 76 procentu RAU studentu mācījās krievu valodā.¹²⁶

Paredzētā valsts atbalsta liegšana vidējai izglītībai minoritāšu valodās pašlaik minoritāšu skatījumā ir visstrīdīgākais jautājums. Bilingvālās izglītības turpināšana vidusskolās varētu kļūt par saprātīgu kompromisu.

Masu saziņas līdzekļi

Attiecībā uz preses izdevumiem nav normu, kuras regulētu valodas lietošanu publikācijās. Starp populāriem izdevumiem krievu valodā var minēt “Panorama Latvii” (metiens 20–35 tūkstoši), “Čas” (16–20 tūkstoši), “Vesti-segodnja” (22–25 tūkstoši), un “Biznes i Baltija”.¹²⁷ Lidz 1999. gadam laikraksts “Diena” tika izdots abās valodās, tādējādi mazinot valodas barjeru Latvijā. Taču krievu izdevumu slēdza 2000. gadā.¹²⁸ Tiek izdoti daži minoritāšu kultūras un reliģisko organizāciju izdevumi, kuri ir domāti konkrētām cilvēku grupām, tomēr šie izdevumi iznāk nelielos metienos.¹²⁹

Savukārt Radio un televīzijas likums nosaka, ka radio un televīzijas pārraidēm galvenokārt ir jābūt valsts valodā. Vienā no valsts televīzijas kanāliem visām pārraidēm jābūt tikai valsts valodā, bet valsts otrajā televīzijas kanālā 20 procentus no raidlaika ir atļauts izmantot pārraidēm citās valodās. Lielākā daļa no šī raidlaika atvēlēta raidījumiem krievu valodā. Valsts radio katru dienu tiek translētas pusstundu ilgas radio pārraides, kuras sagatavojuši citu minoritāšu – armēņu, azerbaidžāņu, baltkrievu, igauņu, gruzīnu, vāciešu, grieķu, ebreju, lietuviešu, poļu, tatāru un ukraiņu – pārstāvji.¹³⁰ 1998. gada 29. oktobrī Saeima pieņēma grozījumus Radio un televīzijas likumā, samazinot kopējo minoritāšu valodām atļauto raidlaiku no 30 uz 25 procentiem.¹³¹

¹²⁶ “Latvijas Vēstnesis”, 2000. gada 28. septembris.

¹²⁷ Dati no pašu avīžu sniegtās informācijas.

¹²⁸ Laikraksta “Diena” krievu izdevums bija īpaši aktīvs un konsekvents sabiedrības integrācijas idejas popularizēšanā. Slēdzot izdevumu, krievu laikraksta redakcija saviem lasītājiem ieteica lasīt latviešu “Dienu”.

¹²⁹ Piemēram, “Russkoje slovo” (Krievu vārds), Latvijas krievu kopienu asociācijas (LARO) avīze, metiens: 2000; “Caadim”, Latvijas ebreju kopienas avīze, metiens: 1000.

¹³⁰ Muižnieks N. “Minorities and the Media in Latvia”, Eiropas pētījuma projekta daļa, ko organizēja MRG un Article 19, 1999, 5. lpp.

¹³¹ Radio un televīzijas likuma 19. panta 5. daļa (pieņemts 1995. gada 24. augustā).

Nacionālā radio un televīzijas padome pastāvīgi seko, lai tiktu ievērots šis ierobežojums, brīdinot, sodot, kā arī īslaicīgi slēdzot privātos kanālus. Piemēram, "TV Rīga" raidījumi krievu valodā regulāri pārsniedza paredzēto 25 procentu ierobežojumu. 1998. un 1999. gadā Nacionālā radio un televīzijas padome četras reizes īslaicīgi pārtrauca kanāla darbību un 2000. gada aprīlī iesniedza tiesā prasību atņemt licenci. Vēlāk "TV Rīga" un padome panāca savstarpēju vienošanos, saskaņā ar kuru kanāls apņēmas stingri ievērot 25 procentu valodas kvotu. 2000. gada oktobra tiesas lēmums apstiprināja šo vienošanos, taču kanālam vēl trīs mēnešus bija jāpaliek slēgtam. Brīdinājumi un sodi tika izvirzīti arī citām privātajām raidstacijām – LNT, "Radio Pik", radio "Business& Baltija". 2001. gada 2. janvārī Nacionālā radio un televīzijas padome iesniedza tiesā prasību anulēt radiostacijas "Business&Baltija" licenci sakarā ar Radio un televīzijas likuma pastāvīgu pārkāpšanu, retranslējot programmas no Krievijas, ignorējot valodas ierobežojumus un iekļaujot latviešu raidījumus reklāmas krievu valodā.¹³²

Valodu ierobežojumu rezultātā daudzi krievvalodīgie izvēlas pārraides no Krievijas, kuras ir pieejamas ar kabeļtelevīziju starpniecību, kas rada zaudējumus Latvijai gan ienākumu, gan sabiedrības integrācijas ziņā.

Piedalīšanās sabiedriskajā dzīvē

Minoritāšu piedalīšanos sabiedriskajā dzīvē apgrūtina dažādi faktori, tai skaitā arī pilsonības trūkums un valodas prasības politiskajā jomā un valsts sektorā.

Pilsonība

2001. gada 1. janvārī Latvijā dzīvoja 551 064 nepilsoņi, kas ir 23,3 procenti no visiem reģistrētajiem iedzīvotājiem.¹³³

1995. gada aprīlī pieņemtais Likums par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības ("Likums par statusu") piešķīra unikālu nepilsoņa statusu Latvijas iedzīvotājiem bez jebkādas pilsonības. Likums legalizēja pēc 1992. gada nepilsoņu pastāvīgu atrašanos Latvijā un noteica viņu pamattiesības un pienākumus, tai skaitā tiesības izbraukt no Latvijas un atgriezties, kā arī tiesības uz ģimenes apvienošanu. Taču likums neatzīst šos cilvēkus par personām bez pilsonības – no tiesiskā viedokļa šie cilvēki nav ne pilsoņi, ne ārzemnieki, un nav arī personas bez pilsonības. Saskaņā ar

¹³² "Vesti-segodnja", 2001. gada 5. janvāris.

¹³³ Iedzīvotāju reģistrs, 2001, skat. Pielikumu A.

likumu nepilsoņiem tiek izsniegti īpaši identifikācijas dokumenti – nepilsoņu pases.¹³⁴ 1998. gada augustā situācija pasliktinājās, jo Saeima pieņēma grozījumus šajā likumā, retrospektīvi atņemot nepilsoņu statusu tām personām, kurām pēc 1992. gada bija pastāvīgs pieraksts vienā no bijušajām PSRS valstīm.¹³⁵ Šī norma radīja jaunu “nelegāļu” grupu: šie cilvēki nevar legalizēt savu uzturēšanos Latvijā, taču deportēt viņus arī nav iespējams¹³⁶ – Latvijas likumdošana vēl joprojām nespēj atrisināt šo “tiesisko strupceļu”.¹³⁷ 2000. gada septembrī šajā likumā tika pieņemtas jaunas izmaiņas, kuras paredz, ka Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde ar lēmumu var atņemt nepilsoņa statusu. Šādus lēmumus var apstrīdēt tiesā un apturēt līdz izskatīšanai tiesā.

Vairāki likumi un likumpamatoti akti piešķir noteiktas tiesības un iespējas tikai pilsoņiem. Piemēram, nepilsoņiem ir liegtas vēlēšanu tiesības pašvaldību un Saeimas vēlēšanās, kā arī tiesības dibināt politiskās partijas. Citi likumpamatoti akti ierobežo nepilsoņu īpašumtiesības, tiesības uz nodarbinātību valsts un privātajā sektorā, kā arī tiesības uz sociālajiem un citiem pabalstiem.¹³⁸ 1996. gadā veiktā šo ierobežojumu analīze parādīja, ka desmit no šiem ierobežojumiem ir pretrunā gan ar Satversmi, gan ar Starptautisko paktu par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām.¹³⁹ Pēc 1996. gada tikai pieci ierobežojumi tika atcelti, bet tika pieņemti daži citi ierobežojumi.¹⁴⁰ Atšķirības

¹³⁴ Likuma par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības (“Likums par statusu”) 3. panta 1. daļa: “Šā likuma subjekta personu apliecinošs dokuments ir Latvijas Republikas izdota nepilsoņa pase”.

¹³⁵ Likuma 1. panta 3. daļai tika pievienota daļa: “Šis likums neattiecas uz: ... 5) personām, kuras pēc 1992. gada 1. jūlija ir bez termiņa ierobežojuma reģistrētas (pierakstītas) dzīvesvietā Neatkarīgo Valstu Savienības dalībvalstīs”.

¹³⁶ Tā kā šiem cilvēkiem nav nevienas valsts pilsonības, lai viņus deportētu uz kādu citu valsti, Latvijai ir jāsaņem šīs valsts piekrišana, taču Latvijai nav tādu līgumu. Likumā par ārvalstnieku un bezvalstnieku ieceļošanu un uzturēšanos Latvijas Republikā (pieņemts 1992. gada 9. jūnijā) nav norādīts, uz kuriem jādeportē šādi cilvēki.

¹³⁷ Likums par bezvalstnieku statusu (pieņemts 1999. gada februārī) nav piemērojams šai cilvēku kategorijai, jo tiek piemērots personām, kuras legāli ieradušās Latvijas teritorijā un kuras ir bez pilsonības.

¹³⁸ Pilnīgāks pilsoņu un nepilsoņu tiesību atšķirību saraksts lasāms: <http://www.riga.lv/minelres/count-non_cit-rights_2.htm> (interneta lapa skatīta 2001. gada 17. jūnijā). Saraksta komentāri lasāmi: <http://www.riga.lv/minelres/count-non_cit-rights_1.htm> (interneta lapa skatīta 2001. gada 17. jūnijā).

¹³⁹ “*National Human Rights Office’s Opinion on Differences Between Rights of Citizens and Non-citizens*”, R. (1996. gada decembris; npublicēts dokuments).

¹⁴⁰ Piemēram, nepilsoņiem ir liegtas tiesības vadīt apsardzes firmas un mācīties atsevišķās mācību iestādēs, saņemt licences starptautiskajiem gaisa pārvadājumiem, ieguldījumu aizsardzībai ārzemēs, kā arī tiesības izvairīties no divkāršas aplikšanas ar nodokļiem.

starp pilsoņu un nepilsoņu tiesībām joprojām pastāv, neskatoties uz Eiropas Komisijas kritiku.¹⁴¹

Starptautiskie standarti nesniedz skaidru atbildi jautājumā par nepilsoņu diskrimināciju. Piemēram, Starptautiskā konvencija par visu veidu rasu diskriminācijas likvidēšanu paskaidro, ka tiesību atšķirības pilsoņu un nepilsoņu starpā nav šīs konvencijas kompetencē.¹⁴² Taču likumdošanas atšķirības pēc pilsonības principa pārkāpj starptautiskās normas, ja to rezultātā rodas neattaisnojama netieša diskriminācija rasu, tautības vai valodu piederības sakarā. Nesenajā ANO Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejas ziņojumā tika izteiktas bažas par vēl pastāvošajām atšķirībām starp pilsoņu un nepilsoņu (kuri pārsvarā pieder pie minoritātēm) tiesībām, it īpaši konvencijas 5.(e) panta noteiktajās tiesībās (par diskrimināciju nodarbinātības jomā).¹⁴³

Pēdējo trīs gadu laikā Latvijas Cilvēktiesību komiteja ir saņēmusi vairākas sūdzības no nepilsoņiem sakarā ar valsts iestāžu atteikumiem atzīt viņus par Latvijas iedzīvotājiem.¹⁴⁴ Tai skaitā ir 1235 sūdzības par atteikumu izsniegt uzturēšanās atļauju, 747 sūdzības par atteikumu izsniegt nepilsoņu pasi, 843 sūdzības par atteikumu iekļaut Iedzīvotāju reģistrā,¹⁴⁵ 621 sūdzība sakarā ar deportācijas draudiem.¹⁴⁶ Līdz pat 2001. gada aprīlim vairāk nekā 20 tūkstoši nepilsoņu vēl nebija nomainījuši savas vecās padomju pasēs pret Latvijas nepilsoņu identifikācijas dokumentiem.¹⁴⁷

¹⁴¹ 2000. gada Eiropas Komisija atzīmēja, ka “nepilsoņiem vēl joprojām pastāv ierobežojumi ekonomiskajā sfērā. Nepilsoņi nedrīkst ieņemt atsevišķus amatus (advokāts, bruņots apsargs un privātdetektīvs), kas tiek pamatots kā nepieciešamība nodrošināt valsts drošību” – “2000 Regular Report”, 24. lpp.

¹⁴² CERD 1. pants (2): “ši konvencija nav piemērojama atšķirībām, izslēgšanai, ierobežojumiem vai priekšrocībām, kurus šās konvencijas dalībvalstis isteno pret pilsoņiem un nepilsoņiem”.

¹⁴³ CERD/C/304/ADD.79, 2001, 14. par.

¹⁴⁴ Visu pastāvīgo iedzīvotāju reģistrācija ir obligāta saskaņā ar Likumu par Iedzīvotāju reģistru. Vispārēja informācija par šo jautājumu ir pieejama II sadaļā.

¹⁴⁵ Deviņdesmito gadu sākumā Pilsonības un imigrācijas departaments pretlikumīgi atteicās reģistrēt vairāk nekā 100 tūkstošus Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju, gandrīz visi no tiem bija minoritāšu pārstāvji (Latvijas Cilvēktiesību komitejas vērtējums). Atteikums bija pretlikumīgs, jo departaments atteicās reģistrēt cilvēkus, kuriem bija tiesības būt reģistrētiem saskaņā ar Likumu par Iedzīvotāju reģistru. Skaidrojot šo rīcību, EDSO misijas vadītājs Latvijā Čārlzs Maģi piezīmēja, ka PID darbinieki “varēja būt nacionālistisko ideju ietekmē”. Skat. “Estonia and Latvia: Citizenship, Language and Conflict Prevention”//*The Forced Migration Projects of the Open Society Institute*, 1997, 53. lpp.

¹⁴⁶ Latvijas Cilvēktiesību komiteja (nepublicētie dati, kas ir Pirmsiestāšanās ES monitoringa programmas rīcībā).

¹⁴⁷ “*Vesti-segodnja*”, 2001. gada 10. aprīlis.

Ar pilsonības un reģistrācijas jautājumiem ir saistīti arī vairāki gadījumi, kad cilvēkiem ticis atņemts legāls statuss, draudējusi deportācija, nelikumīgi atteikti vai samazināti sociālie labumi (piemēram, pensijas vai represēto statuss).¹⁴⁸ Daudzos gadījumos cietušie centās ar Latvijas tiesu sistēmas palīdzību panākt risinājumu, tomēr ne vienmēr veiksmīgi, un dažas no šīm lietām tika pieņemtas izskatīšanai Eiropas Cilvēktiesību tiesā.

Šie gadījumi atspoguļo barjeru, kura pastāv latviešu un krievu kopienas starpā. Latvijas krievvalodīgā prese regulāri informē savus lasītājus par likumdošanu, tiesas prāvām un to iznākumu, tai skaitā par gadījumiem, kuros valsts ierēdņi pārkāpuši likumdošanu un atteikušies pildīt tiesas lēmumus. Tajā pašā laikā latviešu masu saziņas līdzekļos šie jautājumi un to nozīme minoritāšu dzīvē lielākoties tiek noklusēta. Tādējādi vairākumam latviešu trūkst izpratnes par šo problēmu mērogu.

Politiskā pārstāvniecība

Bez pilsonības krievvalodīgajai minoritātei ir ļoti ierobežotas iespējas ietekmēt lēmumu pieņemšanas institūcijas, kā arī politikas un likumdošanas veidošanas procesus.

Etniskā protekcionisma retorika bija izplatīta 1993. gada vēlēšanās,¹⁴⁹ šobrīd tās vietu ieņem integrācijas diskurss. Tomēr minoritātes vēl joprojām ir neproporcionāli maz pārstāvētas lēmumu pieņemšanas institūcijās un valsts iestādēs. Pilsonības un valodas likumdošana zināmā mērā izskaidro šo situāciju, tomēr minoritāšu pārstāvniecība augstākajās valsts struktūrās ir daudz mazāka nekā pilsoņu vidū (23 procenti).¹⁵⁰

Nav likumu, kuri garantētu minoritāšu politisko pārstāvniecību. Turpretī saskaņā ar vēlēšanu likumdošanu, lai minoritātes pārstāvošie deputātu kandidāti tiktu reģistrēti Saeimas vai pašvaldību vēlēšanās, viņiem ir jāapliecina savas latviešu valodas zināšanas augstākajā līmenī.¹⁵¹ Šī likumdošanas norma ir pretrunā ar Latvijas starptautiskajām saistībām. Šīs normas atcelšana ir viena no EDSO misijas Latvijā darbības pārtraukšanas noteikumiem, kas plānota līdz 2001. gada beigām.¹⁵² 2001. gada 25. jūlijā

¹⁴⁸ Skat. Pielikumu B.

¹⁴⁹ Pirms 1993. gada vēlēšanām partiju programmas vēstīja par neatkarīgo Latviju kā latviešu nācijas izdzīvošanas valsti ("Tēvzemei un Brīvībai") un latviešu nācijas aizstāvēšanu Latvijas nacionālā valstī ("Latvijas ceļš"). Skat. "Diena", 1993. gada 14. maijs.

¹⁵⁰ Tas ir īpaši vērojams jaunajās prestižajās valsts iestādēs, tādās kā Ekonomikas reformu ministrija un Ārlietu ministrija, kuras tika nodibinātas pēc neatkarības atjaunošanas un kurās ir maz minoritāšu pārstāvju.

¹⁵¹ ICCPR 25.(b) pants, (kopā ar 2. pantu); Eiropas cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 11. protokola 3. pants (kopā ar 14. pantu).

¹⁵² LCHRES 2001, 2. lpp.

ANO Cilvēktiesību komiteja nolēma, ka Latvijas likumdošanas prasība pašvaldību vēlēšanu kandidātiem uzrādīt latviešu valodas apliecību ir pretrunā ar Starptautisko paktu par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. ANO komiteja lūdza, lai Latvija kompensē kaitējumu 1997. gada vēlēšanu kandidātam, kura vārds tika izsvītrots no vēlēšanu saraksta, kā arī spert soļus, lai līdzīgi pārkāpumi nenotiktu nākotnē.¹⁵³

Ir zināmi gadījumi, kad cilvēkiem, kuri bija izpildījuši valodas prasības, bijušas liegtas tiesības kandidēt vēlēšanās.¹⁵⁴ Piemēram, 1998. gada Saeimas vēlēšanu kandidāte no Latgales vēlēšanu apgabala uzrādīja savu valodas apliecību un tika iekļauta vēlēšanu sarakstā. 1998. gada 7. augustā valsts valodas inspektore negaidīti ieradās pie kandidātes un pārbaudīja latviešu valodas zināšanas. Pēc šīs pārbaudes viņas vārds tika svītrots no saraksta. Vēlēšanās Latvijas tiesās neveda rezultātus, bet šo lietu izskatīšanai pieņēma Eiropas Cilvēktiesību tiesa Strasbūrā.

Pēc 2001. gada marta pašvaldību vēlēšanām pēc Valsts valodas centra prasības Daugavpils jaunievēlētajam mēram nācās vēlreiz kārtot latviešu valodas eksāmenu, lai gan viņa valodas apliecība joprojām bija derīga.¹⁵⁵ 2001. gadā līdzīgas prasības tika izvirzītas sešiem Rīgas domes deputātiem. Taču viņi atteicās kārtot eksāmenus no jauna, argumentējot, ka saskaņā ar spēkā esošo likumdošanu viņiem nav atkārtoti jākārt valodas pārbaudījumi, jo viņu valodas apliecības bijušas derīgas vēlēšanu saraksta iesniegšanas brīdī.¹⁵⁶

Tikai 16 no 100 Saeimas deputātiem ir cittautieši, tai skaitā 9 krievi, 3 poļi, 2 ebreji, 1 libietis un 1 lietuvietis, un tikai viena frakcija atklāti runā par minoritāšu interešu pārstāvēšanu.¹⁵⁷ Kopš 1993. gada tikai 2000. gadā pirmo reizi ministra amats tika uzticēts krievu tautības cilvēkam. Taču viņš ir nacionālkonservatīvās apvienības "Tēvzemei un Brīvībai" loceklis, kuras daži vadošie biedri ir avangardā cīņā par "dekolonizāciju".

Vēlēšanu tiesību piešķiršana pastāvīgajiem iedzīvotājiem nepilsoņiem vietējo pašvaldību vēlēšanās, kā to 2001. gada maijā rekomendēja Eiropas Padome,¹⁵⁸ sekmēs Latvijas

¹⁵³ RFE-RL Newline "UN Committee Says Latvian Leftist's Human Rights were Violated," 2001. gada 10. augustā. Cietusī ir Antoņina Ignatāne, apvienības "Līdztiesība" pārstāve.

¹⁵⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas lieta Nr. 46726/99. Skat. Kotovs, 2000, 7. lpp.

¹⁵⁵ "Minority Issues in Latvia", No. 28, <<http://racoon.riga.lv/minelres/archive/04192001-10:03:24-19071.html>> (interneta lapa skatīta 2001. gada 9. augustā).

¹⁵⁶ Saruna ar minētajiem deputātiem 2001. gada maijā.

¹⁵⁷ Apvienība "Par cilvēktiesībām vienotā Latvijā".

¹⁵⁸ LCHRES 2001, 2. lpp.

sabiedrības integrāciju vietējā līmenī. “Nepolitisko” tiesību ierobežojumu atcelšana nepilsoņiem nodrošinās vienlīdzīgu attieksmi un pieeju darba tirgum, kā arī aktivizēs integrācijas procesus Latvijas sabiedrībā.

Valsts iestādes

Paradoksāli, ka, neskatoties uz obligāto personu tautības reģistrāciju, trūkst oficiālu datu par valsts struktūru darbinieku tautību. Latvijā trūkst gan formālo, gan neformālo mehānismu minoritāšu pārstāvniecības sekmēšanai valsts iestādēs un lēmumu pieņemšanā, kas skar minoritātes. Valsts necenšas risināt šo problēmu, un to ignorē arī nesen pieņemtā Sabiedrības integrācijas programma. Minoritāšu pārstāvju trūkst arī Izglītības ministrijā – iestādē, kura nosaka minoritāšu izglītības programmas un pieņem lēmumus par atsevišķu priekšmetu mācībuvalodu minoritāšu skolās.

Minoritātes pārstāvju īpaši maz ir jaunizveidotajās valsts iestādēs, tādās kā Ārlietu un Ekonomisko reformu ministrijās.¹⁵⁹ 1996. gada aptaujas “Jaunais Baltijas barometrs” rezultāti pierādīja šīs problēmas aktualitāti: 31 procents latviešu un tikai 12 procenti nelatviešu strādāja “ne tirgus” sektorā (tās ir – valsts un pašvaldību ierēdniecībā, armijā, valsts veselības aprūpes, izglītības un citās jomās).¹⁶⁰

1994. gada janvārī no 152 tiesnešiem 142 bija latvieši, 9 – krievi un 1 – polis.¹⁶¹ Kopš tā laika jaunāki dati nav publicēti. 1999. gadā Saeima tiesneša amatā apstiprināja 48 kandidātus, no kuriem tikai viens bija cittautietis. Visi Augstākās tiesas un Satversmes tiesas tiesneši ir latvieši.¹⁶²

Neviens krievvalodīgais nekad nav bijis Nacionālās radio un televīzijas padomes loceklis (padome – valsts iestāde, kura nodarbojas ar elektronisko masu saziņas līdzekļu attīstības stratēģijas noteikšanu, licenču izsniegšanu, kā arī seko, lai privātie kanāli ievērotu Radio un televīzijas likumu). 1999. gada 30. septembrī Saeima pārvēlēja

¹⁵⁹ Koelsto P., Tsilevich B. *“Patterns of Nation Building and Political Integration in a Bifurcated Postcommunist State: Ethnic Aspects of Parliamentary Elections in Latvia”*, *East European Politics and Societies, by the American Council of Learned Societies, Volume 11, Nr. 2, Spring 1997*, 372. lpp.

¹⁶⁰ Rose R. *“New Baltic Barometer III: A Survey Study”*, University of Strathclyde, Glasgow, 1997, 3. lpp.

¹⁶¹ “Latvijas Vēstnesis”, 1994. gada 29. janvāris.

¹⁶² Tautība tika pieminēta visos tiesnešu amatu kandidātu CV, kurus iesniedza apstiprināšanai Saeimā. Atbildot uz jautājumu, vai ir nepieciešams iekļaut tautību CV, tieslietu ministrs paskaidroja, ka nevienā normatīvā aktā nav izvirzīta šāda prasība, taču ministrija vienkārši iesniedz izskatīšanai Saeimā visus datus, kurus pats kandidāts uzskata par nepieciešamiem (tieslietu ministra V. Birkava atbilde pēc “PCTVL” frakcijas deputātu pieprasījuma 1999. gada 7. oktobrī; pieprasījums Nr. 8/4-6119).

padomes locekļu sastāvu. Vienīgais slāvu izcelsmes kandidāts tika noraidīts, neskatoties uz viņa ieguldījumu Latvijas kultūrā.¹⁶³

Lai gan vairāk kā puse Rīgas iedzīvotāju ir nelatvieši, pirms 2001. gada 11. marta vēlēšanām tikai 8 no 60 Rīgas domes deputātiem piederēja pie minoritātēm un neviens no vadošajiem amatiem netika uzticēts nelatvietim. Vēlēšanu rezultātā krievvalodīgās minoritātes pārstāvniecība domē pieauga līdz 12 deputātiem, un šobrīd krievvalodīgo pārstāvji ieņem trīs vadošus amatus (mēra vietnieka un divu komitejas vadītāju amatus).

Aizsardzība pret rasu naidu

Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijā nav bijuši reģistrēti starpetniskās vai starprasu vardarbības gadījumi. Taču pēdējā laikā Latvijā darbojas dažas skaitliski nelielas grupas, kuras kurina naidu un propagandē izteikti negatīvus stereotipus par krievvalodīgajiem un citām minoritātēm.

Vairāki Latvijas likumdošanas akti ietver normas, kuras aizliedz naida kurināšanu, tai skaitā 1990. gada Likums par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem,¹⁶⁴ 1991. gada Likums par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūrautonomiju,¹⁶⁵ 1995. gada Radio un televīzijas likums,¹⁶⁶ 1995. gada Reliģisko organizāciju likums,¹⁶⁷ kā arī Likums par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām un Likums par mītiņiem, gājieniem un piketiem.

Latvijas Krimināllikums aizliedz rasu vai etniskā pārkāpuma ideju izplatīšanu un paredz attiecīgus soda mērus. Krimināllikuma 78. pants ir vērsts pret etnisko un rasu

¹⁶³ Šis kandidāts ir pazīstams rakstnieks un žurnālists, kā arī viens no Tautas frontes dibinātājiem.

¹⁶⁴ Likuma par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem 7. pants: "Aizliegts publicēt informāciju, ... kas aicina uz vardarbību ... propagandē karu, cietsirdību, rasu, nacionālo vai reliģisko pārkāpumu un neiecietību, kūda uz citu noziegumu izdarīšanu" (pieņemts 1990. gada 20. decembrī).

¹⁶⁵ Likuma par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūrautonomiju 16. pants: "Jebkura rīcība, kas vērsta uz nacionālo diskrimināciju, kā arī nacionālā pārkāpuma un nacionālā naida sludināšanu, ir sodāma saskaņā ar likumu" (pieņemts 1991. gada 19. martā).

¹⁶⁶ Radio un televīzijas likuma 17. panta 3. daļa: "(3) Programma nedrīkst ietvert: ... 3) musinājumu uz nacionālo vai rasu naidu vai nesaticību, uz nacionālā goda un cieņas pazemošanu" (pieņemts 1995. gada 24. augustā).

¹⁶⁷ Reliģisko organizāciju likuma 4. panta 1. daļa: "Tieša vai netieša iedzīvotāju tiesību ierobežošana vai priekšrocību radīšana iedzīvotājiem, kā arī jūtu aizskaršana vai naida celšana sakarā ar viņu attieksmi pret reliģiju ir aizliegta. Par šā noteikuma pārkāpšanu vainīgās personas saucas pie atbildības likumā noteiktajā kārtībā" (pieņemts 1995. gada 7. septembrī).

vienlīdzības pārkāpumiem un cilvēktiesību ierobežojumiem. “Par darbību, kas apzināti vērsta uz nacionālā vai rasu naida vai nesaticības izraisīšanu” ir paredzēts sods līdz 3 gadiem apcietinājumā. 79. pants aizliedz kultūras un nacionālā mantojuma iznīcināšanu.

Līdz šim ir pabeigta tikai viena tiesas prāva sakarā ar vardarbību un naida kurināšanu. 2000. gada 29. maijā Rīgas rajona tiesa pasludināja lēmumu deviņu neonacistiskās grupas “Pērkoņkrusts” dalībnieku lietā.¹⁶⁸ Trīs no viņiem tika notiesāti tieši par starpetniska naida kurināšanu. 2000. gada martā Drošības policija uzsāka izmeklēšanu neonacistiskās avīzes “Patriots” darbības sakarā, lai noskaidrotu, vai tā vērsta uz etniskā naida kurināšanu. Jūlija beigās prokuratūra apsūdzēja redaktoru naida kurināšanā, un 2001. gada janvārī tiesa atzina viņu par vainīgu un piesprieda viņam astoņu mēnešu cietumsodu.¹⁶⁹ Nav zināmi citi gadījumi, kad apsūdzētie tiktu sodīti par naida kurināšanu, lai gan dažām krievu ekstrēmistu grupām ir bijušas problēmas ar Latvijas tiesībsargājošajām iestādēm.

---

¹⁶⁸ Lieta Nr. K-79/8, No. 51603097, tiesas lēmums pieņemts 2000. gada 29. maijā. “Pērkoņkrusts” propagandēja antisemitismu un “latviskas Latvijas” ideju. Grupas locekļi trīs reizes mēģināja uzspridzināt Uzvaras pieminekli. Pie citiem šīs grupas pārkāpumiem var minēt nelegālu eksplozīvu vielu glabāšanu, karstā ūdensvada uzspridzināšanu un ķīlnieku sagūstīšanu. Lietu ierosināja Ģenerālprokuratūra.

¹⁶⁹ “Diena”, 2001. gada 13. janvāris.

IV. Minoritāšu aizsardzības institūcijas

Latvijā nav valsts iestāžu, kuru uzdevums būtu minoritāšu tiesību aizsardzība, rasu diskriminācijas un citu minoritāšu tiesību pārkāpumu monitorings, vai sodīšana par šādiem pārkāpumiem. Dažas ombudsmena funkcijas pilda Valsts cilvēktiesību birojs, taču trūkst efektīvas krievvalodīgo tiesību aizsardzības sistēmas. Dažas sabiedriskās organizācijas nodarbojas ar minoritāšu tiesību pārkāpumu monitoringu, taču valsts atbalstu nesaņem.

A. Valsts iestādes

Valsts cilvēktiesību birojs (VCB)

Šī valsts iestāde tika nodibināta 1995. gadā kā ombudsmenam pielīdzināma institūcija¹⁷⁰ un saskaņā ar Likumu par Valsts cilvēktiesību biroju ir neatkarīga savu lēmumu pieņemšanā un mērķu īstenošanā.¹⁷¹ VCB loma ir sniegt bezmaksas juridiskas konsultācijas iedzīvotājiem, veikt nepieciešamās darbības cilvēktiesību pārkāpumu gadījumos, analizēt Latvijas likumdošanas aktus, sniegt objektīvu informāciju sabiedrībai par Latvijas likumdošanā paredzētajām individuālo tiesībām un pienākumiem. Praksē VCB izskata individuālās sūdzības par cilvēktiesību pārkāpumiem, tai skaitā sūdzības par valsts un pašvaldību ierēdņu pārkāpumiem.¹⁷² Taču VCB pilnībā neizmanto visas iespējas, kuras tam ir piešķirtas saskaņā ar Likumu par Valsts cilvēktiesību biroju. Piemēram, VCB ir tiesības pieprasīt informāciju un paskaidrojumus no valsts ierēdņiem sakarā ar iespējamiem cilvēktiesību pārkāpumiem.¹⁷³ Lai gan ierēdņi ne vienmēr atbild uz tādiem pieprasījumiem, VCB šajā sakarā ne reizi nav griezies tiesā, lai atrisinātu šādas situācijas.¹⁷⁴

Valsts cilvēktiesību birojs publicē ikgadējus ziņojumus par savu darbību, izklāstot tajos tos cilvēktiesību jautājumus, par kuriem VCB veicis Latvijas situācijas analīzi. 1996. un

¹⁷⁰ Valdības noteikumi Nr. 204 par Valsts cilvēktiesību biroju.

¹⁷¹ Likuma par Valsts cilvēktiesību biroju (pieņemts 1996. gada 5. decembrī) 1. panta 2. daļa. Praksē VCB neatkarība tiek nodrošināta, ievēlot tā vadītāju: VCB direktoru Saeima ieceļ uz četriem gadiem. VCB direktoru var atbrīvot no amata tikai Saeima un tikai atsevišķos, likumā noteiktos gadījumos.

¹⁷² Informācija no VCB Informācijas un analīzes nodaļas koordinatora Rīgā 2001. gada aprīli.

¹⁷³ Likuma par Valsts cilvēktiesību biroju 6. panta 1. daļa: "Birojam ir tiesības pieprasīt informāciju no jebkuras valsts un pašvaldību institūcijas un fiziskajām vai juridiskajām personām, kurām varētu būt zināma informācija par izskatāmo cilvēktiesību pārkāpumu." 6. panta 4. daļa: "Par informācijas vai paskaidrojuma nesniegšanu, kā arī par neierašanos bez attaisnojoša iemesla, ja saņemts biroja uzaicinājums, amatpersona ir atbildīga saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksu".

¹⁷⁴ Ģenerālprokuratūra bieži kavējas ar atbildēm vai vispār izvairās no tām. Informācija no VCB Informācijas un analīzes nodaļas koordinatora Rīgā 2001. gada aprīli.

1997. gada ziņojumos VCB analizēja arī minoritāšu tiesību stāvokli Latvijā, secinot, ka likumdošana un tās piemērošana kopumā ir saskaņā ar starptautiskajiem standartiem minoritāšu tiesību jomā. VCB arī atzina, ka Latvijas likumdošanā minoritāšu izglītības jautājumiem nav veltīta pietiekama uzmanība, taču uzsvēra, ka šie jautājumi ir pašas valsts pārziņā.¹⁷⁵

Valsts cilvēktiesību birojā netiek īstenotas īpašas minoritātēm paredzētas programmas. VCB nešķiro savus apmeklētājus pēc tautības, taču, pēc biroja darbinieku novērtējuma, aptuveni puse no apmeklētājiem birojā griežas krievu valodā (gan rakstiski, gan mutiski).¹⁷⁶ Pēc VCB statistikas datiem, sūdzību skaits palielinājies no 1642 sūdzībām 1996. gadā (no tām 607 rakstiski) līdz 5 163 sūdzībām 2000. gadā (no tām 816 rakstiski).¹⁷⁷ Pēc Baltijas datu nama veiktās aptaujas datiem, tikai 0,8 procenti cilvēku, kuri uzskatīja, ka tikušas pārkāptas viņu tiesības, griezušies pēc palīdzības VCB.¹⁷⁸ Pēc biroja teiktā, daži apmeklētāji mutiski sūdzējušies par prasību iesniegt dokumentus tiesā valsts valodā, taču šīs sūdzības netika reģistrētas.¹⁷⁹ Visi 14 Valsts cilvēktiesību biroja darbinieki ir latvieši. 2001. gadā, atsaucoties uz anonīmu sūdzību, VCB griezās Valsts valodas inspekcijā par faktu, ka 2001. gada 23. martā Daugavpils pilsētas domē preses konference notika krievu valodā (Daugavpilī 90 procentu iedzīvotāju ir krievvalodīgie).¹⁸⁰

ANO Rasu diskriminācijas izskaušanas komiteja izteica “satraukumu par grūtībām, kuras traucē Valsts cilvēktiesību biroja darbībai, jo tās tiešā veidā ietekmē konvencijas 6. panta īstenošanu”.¹⁸¹ Pēc EDSO viedokļa, VCB “tikai daļēji spēja iemantot autoritāti un uzticību, iespējams, kas noticis ierobežoto pilnvaru un aktualitātes mazināšanās dēļ”.¹⁸² Iespējams, ka nākotnē ombudsmenam līdzīga institūcija tiks nodibināta uz Valsts cilvēktiesību biroja bāzes.

¹⁷⁵ Skat. Valsts cilvēktiesību biroja 1996. gada ziņojumu un 1997. gada ziņojumu. 1998. un 1999. gada ziņojumos minoritāšu tiesības netika aplūkotas.

¹⁷⁶ Informācija no VCB Informācijas un analīzes nodaļas koordinatora Rīgā 2001. gada aprīlī.

¹⁷⁷ Skat. Valsts cilvēktiesību biroja 1996. gada ziņojumu un 2000. gada ziņojumu.

¹⁷⁸ Baltijas datu nams, 2000.

¹⁷⁹ Informācija no VCB direktora 2000. gada decembrī.

¹⁸⁰ VCB vēstule Nr. 1-14-1/62.

¹⁸¹ CERD/C/304/ADD.79, 2001, 17. paragrāfs.

¹⁸² EDSO 2001.

Pašvaldības

2000. gada aprīlī Ventspils pilsēta pieņēma savu integrācijas programmu un nodibināja nepilsoņu konsultatīvo padomi, kuras locekļi līdz gada beigām aktīvi piedalījās pilsētas domes darbā. 2000. gadā Liepājas dome nodibināja integrācijas veicināšanas darba grupu, kura izstrādāja pilsētas integrācijas programmas projektu. Kaut arī pilsētas dome līdz gada beigām neapstiprināja programmu, tā pieņēma darbā integrācijas programmas koordinatoru. 2000. gada oktobrī Aizkraukles sabiedrības integrācijas padome reģistrējās kā sabiedriska organizācija, kura galvenokārt īsteno jaunatnes integrācijas projektus.¹⁸³

Izglītības un zinātnes ministrijas Vispārējās izglītības departamenta Integrācijas nodaļa

1998. gada beigās nodibinātā Izglītības un zinātnes ministrijas Vispārējās izglītības departamenta Integrācijas nodaļa nodarbojas ar jautājumiem, kas saistīti ar minoritāšu skolām.¹⁸⁴ Nodaļas trīs ierēdņi ir atbildīgi par minoritāšu izglītības programmu īstenošanu. Proti, Integrācijas nodaļa seko bilingvālās izglītības modeļu ieviešanai minoritāšu skolās, koordinē minoritāšu skolu skolotāju latviešu valodas apguvi, kā arī nodrošina apmācības materiālu sagatavošanu bilingvālajai apmācībai minoritāšu skolās. Lai uzlabotu sakarus iesaistīto pušu vidū, pēc Integrācijas nodaļas iniciatīvas tika nodibināta Minoritāšu izglītības konsultatīvā padome.¹⁸⁵ Padomes sastāvā ir divdesmit divi biedri, kuri pārstāv dažādas ministrijas, vietējās pašvaldības, minoritāšu kultūras biedrības un skolas.

Naturalizācijas pārvalde

Lai īstenotu Pilsonības likumu, 1994. gadā tika nodibināta Naturalizācijas pārvalde (NP).¹⁸⁶ Šobrīd NP ir pilnvarota reģistrēt Latvijas pilsoņus, kā arī risināt jautājumus, kas ir saistīti ar pilsonības zaudēšanu un atjaunošanu. Naturalizācijas pārvaldes visaktuālākā funkcija ir naturalizācija, kā arī pilsonības piešķiršana nepilsoņu bērniem, kuri dzimuši Latvijā pēc 1991. gada 21. augusta. Sākot ar 1999. gadu, Naturalizācijas pārvaldei bija vadošā loma valsts programmas "Sabiedrības integrācija Latvijā" attīstībā (skat. turpmāk). Naturalizācijas pārvalde ir viena no nedaudzajām valsts iestādēm, kuras darbība nav saņēmusi kritiku.¹⁸⁷ Pārvalde regulāri rīko informācijas kampaņas, organizē

¹⁸³ LCHRES "Human Rights in Latvia in 2000", R., 2001, 41.

¹⁸⁴ Izglītības un zinātnes ministrijas rīkojums Nr. 678, 1998. gada 14. decembris.

¹⁸⁵ Informācija no Izglītības un zinātnes ministrijas Vispārējās izglītības departamenta Integrācijas nodaļas.

¹⁸⁶ Naturalizācijas pārvaldes interneta lapa: <<http://www.np.gov.lv>> (interneta lapa skatīta 2001. gada 17. jūnijā).

¹⁸⁷ Par Naturalizācijas pārvaldes darbu ar sabiedrību, kā arī par masu saziņu līdzekļu analīzi skat. "Informācijas centra darbība 2000. gadā: Pārskats" un "Informācijas centra darbība 1999. gadā: Pārskats".

konferences un seminārus, koordinē pētījumu veikšanu, sadarbojas ar masu informācijas līdzekļiem, rīko ikgadēju skolēnu sacerējumu konkursu “Ceļā uz pilsonisko sabiedrību”, kā arī rīko pasākumus sabiedrības informēšanai un aktivizēšanai. Konferencēm sabiedrības integrācijas veicināšanai, kuras Naturalizācijas pārvalde rīkoja ar ES finansiālu atbalstu, plašas ietekmes nebija, jo tajās netika apspriesti jauni jautājumi vai rasti esošo problēmu risinājumi, konkrētu guvumu minoritātēm tās neatnesa.

Pilsonības un imigrācijas departaments (Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde)

1991. gada aprīlī tika nodibināts Pilsonības un imigrācijas departaments,¹⁸⁸ kura mērķis bija kontrolēt migrāciju no citām PSRS republikām. Sākot ar 1992. gadu, departamenta kompetencē bija Iedzīvotāju reģistra (vienotas Latvijas iedzīvotāju sistēmas) veidošana. Departaments bija atbildīgs par iedzīvotāju reģistrāciju, kā arī par reģistra izmantošanu un uzturēšanu.¹⁸⁹ Deviņdesmito gadu sākumā departamenta masveida reģistrācijas noteikumu pārkāpšanas un tiesu lēmumu ignorēšanas dēļ¹⁹⁰ departamenta vadība tika nomainīta un pati iestāde nodota Iekšlietu ministrijas pakļautībā.¹⁹¹ Pašlaik šī iestāde ievada pilsoņu un nepilsoņu datus reģistrā, regulē un kontrolē migrācijas procesus, kā arī izsniedz pasēs un citus identifikācijas un braukšanas dokumentus.

Valsts programma “Sabiedrības integrācija Latvijā”

1999. gada martā Ministru kabinets uzsāka sabiedrībā diskusiju par Valsts programmas “Sabiedrības integrācija Latvijā” dokumenta projektu.¹⁹² Šajā dokumentā tika iezīmēta valsts politika sabiedrības integrācijas jomā, tai skaitā minoritāšu integrācija. Minoritāšu aktivisti kritizēja šo programmas projektu, jo integrācijas jēdziens atsevišķās nodaļās traktēts dažādi, un, veidojot nodaļas, kuras vistiešākā veidā ietekmētu minoritāšu intereses, netika ņemts vērā minoritāšu pārstāvju viedoklis,¹⁹³ īpaši

¹⁸⁸ Skat. Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes interneta lapu: <<http://www.pid.bkc.lv>> (interneta lapa skatīta 2001. gada 17. jūnijā).

¹⁸⁹ Saskaņā ar Likumu par Iedzīvotāju reģistru (pieņemts 1991. gada 11. decembrī).

¹⁹⁰ Vairāk nekā 100 tūkstošiem – gk. minoritāšu pārstāvjiem – nelikumīgi tika atteikta reģistrācija. Skat. “Violations by the Latvian Department of Citizenship and Immigration”, *Helsinki Watch*, Vol.5, Nr. 19, 1993. gada oktobris.

¹⁹¹ Sākot ar 1993. gada 3. augustu, pēc Ministru kabineta lēmuma.

¹⁹² Skat. <<http://www.np.gov.lv/en/fjas/integracija.htm>> (interneta lapa skatīta 2001. gada 18. jūnijā).

¹⁹³ Ar minoritāšu sabiedrisko organizāciju paziņojumiem var iepazīties: <<http://racocon.riga.lv/minelres/archive//04161999-15:26:55-14291.html>> (interneta lapa skatīta 2001. gada 18. jūnijā); <<http://racocon.riga.lv/minelres/archive//04221999-22:13:11-25909.html>> (interneta lapa skatīta 2001. gada 18. jūnijā).

izglītībā.¹⁹⁴ Pēc ilgām diskusijām un labojumiem, 1999. gada decembrī šis dokuments tika apstiprināts, šādi atzīstot sabiedrības integrāciju kā valsts politiku.

Minoritātes nav valsts programmas uzmanības centrā. Programma skar plašu jautājumu loku, tai skaitā dialogu starp individu un valsti; naturalizācijas veicināšanu; nevalstiskā sektora attīstību un tā iesaistīšanu lēmumu pieņemšanā; palīdzības sniegšanu latviešu repatriācijai un minoritāšu emigrācijai; nodarbinātības sekmēšanu; nabadzības samazināšanu; reģionālo integrāciju; minoritāšu pāreju uz bilingvālo izglītību; kultūras attīstību un starpkultūru dialogu; kā arī informācijas sfēru uzlabošanu. Programmai trūkst precīzas īstenošanas stratēģijas.

Pēc ilgām pārdomām programmas īstenošanai un finansējuma piesaistīšanai Tieslietu ministrijas pakļautībā tika nodibināts Sabiedrības integrācijas fonds. EDSO atzīmēja, ka Sabiedrības integrācijas fonda izveidošana ir ļoti nozīmīga, jo finansēšanas mehānisma trūkums var negatīvi ietekmēt ārzemju donoru saistības un sabiedriskās integrācijas dzīvotspēju.¹⁹⁵ Daži kritiķi uzskata, ka šī programma drīzāk ir “uz eksportu orientēta” deklarācija. Iesaistot minoritāšu pārstāvjus un nodrošinot finansējumu, šo programmu var pārveidot par konkrētu un praktisku rīcības plānu.

Latviešu valodas apguves valsts programma

1995. gada beigās Ministru kabinets apstiprināja Latviešu valodas apguves valsts programmu (LVAVP).¹⁹⁶ ANO Attīstības programma Latvijā aktīvi piedalījās LVAVP izstrādāšanā, kuras galvenais mērķis ir sekmēt latviešu valodas apguvi. Programmas uzmanības centrā ir latviešu valodas apguves iespēju nodrošināšana minoritāšu skolu skolotājiem, lai tie mācību priekšmetus varētu mācīt latviski. Programmas ietvaros notiek latviešu valodas apmācība pieaugušajiem, mācību materiālu izstrādāšana nelatviešiem, eksāmenu standartu izstrādāšana, latviešu valodas popularizācija masu saziņas līdzekļos.

¹⁹⁴ Nodaļā praktiski tika atkārtota 1998. gada Izglītības un zinātnes ministrijas “Programma pakāpeniskai pārejai uz vidējās izglītības iegūšanu valsts valodā”. 1998. gada 12. maijā Ministru kabinets nolēma “pieņemt zināšanai izstrādāto programmu” un “iekļaut izstrādāto programmu Valsts programmas sabiedrības integrācijas veicināšanai projektā” (Ministru kabineta sēdes protokols 1998. gada 12. maijā, 38. paragrāfs). Līdzīgi kā pārejas programma, Integrācijas programmas Izglītības nodaļa uzskata izglītību krievu valodā par galveno šķērslī sabiedrības integrācijai un piedāvā pamatizglītību krievu valodā aizstāt ar bilingvālo izglītību, bet līdz 2004. gadam likvidēt vidējo izglītību krievu valodā.

¹⁹⁵ EDSO 2001.

¹⁹⁶ Programmu skat. <<http://www.lvavp.lv>> (interneta lapa skatīta 2001. gada 18. jūnijā).

Līdz 2000. gada sākumam programmas kursus bija apmeklējuši 10 367 skolotāji un 6 902 citi pieaugušie (policisti, medicīnas, dzelzceļa darbinieki un citi).¹⁹⁷

1999. un 2000. gadā programma paredzēja mācību materiālu sagatavošanu 12 000 minoritāšu skolu skolotājiem “lai viņi varētu savus priekšmetus kvalitatīvi mācīt latviešu valodā”.¹⁹⁸ Programmas budžets (23,9 miljoni ASV dolāru) bija jānodrošina no ārzemju finansu avotiem, pakāpeniski palielinot finansējumu no Latvijas valsts. Ievērojama ES finansējuma daļa (500 tūkstoši eiro ik gadu laika posmā no 1997. līdz 2001. gadam) tika iztērēta LVAVP projektiem.¹⁹⁹ 2001. gadā Latvijas valdība aktīvi iesaistījās šīs programmas finansēšanā, piešķirot 428 tūkstošus latu (ap 764 tūkstošiem eiro). LVAVP apmācība galvenokārt ir paredzēta minoritāšu skolu skolotājiem un nav pieejama jebkurai interesentam.

B. Pilsoniskā sabiedrība

80. gadu beigās Latvijā tika nodibinātas vairākas minoritāšu kultūras organizācijas. Pirmā no nacionālās kultūras biedrībām, kura tika nodibināta 1998. gada jūlijā, bija Baltslāvu biedrība kultūras attīstībai un sadarbībai (BSB). Baltslāvu biedrība pret neatkarības jautājumu izturējās neitrāli. Turpretī Latvijas Krievu kultūras biedrība (LKKB) aktīvi atbalstīja neatkarību, taču pakāpeniski ieņēma opozīcijas nostāju, it īpaši 1991. gada pilsonības likuma dēļ. 1996. gada februārī LKKB līderi kopā ar citiem minoritāšu pārstāvjiem un trīs latviešu rakstniekiem uzrakstīja vēstuli prezidentam Ulmanim, kurā asi kritizēja Latvijas minoritāšu politiku.

1991. gada sākumā neliela aktivistu grupa, cenšoties apvienot Latvijas krievus, nodibināja Latvijas Krievu kopienu (LKK). Šīs organizācijas vadošie principi bija solidaritāte, taisnība, savstarpēja palīdzība, kā arī vēlēšanās palīdzēt krieviem adaptēties Latvijā tirgus ekonomikas apstākļos. Sākumā LKK saveda kopā vairāku citu krievu organizāciju vadītājus un nodibināja dažus uzņēmumus, tai skaitā arī Slāvu banku. Taču iekšējo nesaskaņu dēļ LKK sašķēlās. Atsevišķas LKK nodaļas, piemēram, Daugavpili, pasludināja savu neatkarību no Rīgas struktūrām. LKK ekonomiskās aktivitātes izjuka, un pakāpeniski tā kļuva par vēl vienu no vairākām Latvijas krievu organizācijām, kas izveidojās laikposmā no 1991. līdz 1995. gadam. 1995. gada februārī tika nodibināta Latvijas Krievu kopienu asociācija, bet vēlāk – Latvijas Krievu kultūras centrs un Krievu kultūras asociācija.

¹⁹⁷ Pabriks A. “*The National Programme for Latvian Language Training 1996 – 2000. Promotion of the Integration of Society: Impact Report*”.

¹⁹⁸ “*What is National Programme for Latvian Language Training Doing?*” NPLLT info, Nr. 2/98-99.

¹⁹⁹ Informatīvs izdevums “Tagad”, Nr. 1, 2000, 14. lpp.

Tomēr neviena no šīm organizācijām nav pietiekami liela, lai pārstāvētu visus Latvijas krievvalodīgos. Tikai dažas sabiedriskas organizācijas nodarbojas ar cilvēktiesību un minoritāšu tiesību jautājumiem. Šādas organizācijas izplata informāciju, sniedz juridisko palīdzību, kā arī dažreiz piedalās tiesas prāvās, aizstāvot cilvēkus, kuru tiesības tikušas pārkāptas.

Pētījumi un cita darbība cilvēktiesību jomā ir Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra (LCESC)²⁰⁰ un Latvijas Cilvēktiesību komitejas uzmanības centrā. Ar Latvijas Cilvēktiesību komitejas palīdzību vairāki minoritāšu pārstāvji iesnieguši sūdzības gan Latvijas tiesās, gan Eiropas cilvēktiesību tiesā Strasbūrā. Pedagoģisko un sociālo pētījumu centrs "Baltijas insaits" veicina moderno informācijas tehnoloģiju izmantošanu cilvēktiesību un minoritāšu sabiedrisko organizāciju darbībā, lai veicinātu pilsoniskas sabiedrības attīstību Latvijā. Sākot ar 1997. gada martu, "Baltijas insaita" galvenais projekts ir MINELRES – elektroniskā diskusiju grupa un datu bāze par minoritātēm Centrālajā un Austrumeiropā.²⁰¹ Latvijas skolu ar krievu mācībvalodu atbalsta asociācijas uzmanības lokā ir valodas izvēles tiesības izglītībā. Daugavpils cilvēktiesību informācijas centrs un Cilvēktiesību atbalsta tīkls izplata informāciju par cilvēktiesībām un minoritāšu tiesībām.

Latvijas nevalstiskās organizācijas uzskata, ka valdība nesniedz vajadzīgo atbalstu viņu darbībai. Ja varas iestādes iesaistīsies dialogā ar politiskajām un sabiedriskajām minoritāšu organizācijām, ieguvēji būs visi.

²⁰⁰ Skat. <<http://www.ihf-hr.org/lchres.htm>> (interneta lapa skatīta 2001. gada 18. jūnijā).

²⁰¹ Skat. <<http://www.riga.lv/minelres/>> (interneta lapa skatīta 2001. gada 18. jūnijā).

V. Rekomendācijas valdībai

Papildinot Pārskata ziņojumā izstrādātos ieteikumus, uzlabojumi minoritāšu aizsardzībā varētu notikt, balstoties uz šādām rekomendācijām:

1. Jārod iespējas vidusskolās attīstīt bilingvālās izglītības sistēmu un paplašināt programmas, kas nodrošinātu atbilstošu skolotāju sagatavošanu darbam skolās ar minoritāšu (arī krievu) mācībvalodu.
2. Jāratificē Vispārējo mazākumtautību aizsardzības konvencija, kā arī jāsaskaņo likumdošana ar konvencijas normām, īpaši jautājumos par valodas lietošanu saziņā ar valsts iestādēm, izglītību minoritāšu valodās un ierobežojumiem privātajiem televīzijas un radio raidījumiem minoritāšu valodās.
3. Jādara viss, lai paātrinātu naturalizāciju – jāveido kandidātu sagatavošanas kursi, jāatvieglo naturalizācijas prasības dažām kandidātu kategorijām, ka arī jāveic aktīvs informatīvs darbs masu saziņas līdzekļos, jāmazina minoritāšu vidū izplatītā atsvešinātība un neuzticēšanās valstij un tās institūcijām, kas radusies agrākās valsts politikas rezultātā.
4. Jāpiešķir pastāvīgajiem iedzīvotājiem nepilsoņiem vēlēšanu tiesības pašvaldību vēlēšanās, kas sekmētu Latvijas sabiedrības integrāciju vietējā līmenī. Jālikvidē pastāvošie ierobežojumi nepilsoņiem sociālajā un ekonomiskajā jomā, lai nodrošinātu vienlīdzīgu attieksmi un pieeju darba tirgum.
5. Jāpārskata Sabiedrības integrācijas programma, lai pārveidotu to no “uz eksportu orientētas” deklarācijas par konkrētu rīcības plānu, kurš balstītos uz pašu minoritāšu aktīvu piedalīšanos. Jānodrošina nepieciešamais finansējums šīs programmas īstenošanai.

Pielikums A

Demogrāfija

Tabula A1
 Latvijas iedzīvotāju sastāvs pēc tautības un pilsonības 2001. gadā

	Pilsoņi	Nepilsoņi	Ārzemnieki	Kopā	%
Latvieši	1 363 136	3 549	753	1 367 438	57,9%
Krievi	307 323	368 380	17 733	693 436	29,4%
Baltkrievi	23 659	70 331	1 429	95 419	4,0%
Ukraiņi	7 804	51 514	3 230	62 548	2,7%
Poļi	39 676	18 957	371	59 004	2,5%
Lietuvieši	15 988	15 924	1 113	33 025	1,4%
Ebreji	5 770	3 922	300	9 992	0,4%
Igauņi	1 445	948	239	2 632	0,1%
Citi	15 706	17 539	3 695	36 940	1,6%
Kopā	1 780 507	551 064	28 863	2 360 434	100%

Avots: Iedzīvotāju reģistra dati (2001. gada 1. janvārī)

Pielikums B

Tiesību pārkāpumu piemēri

1. Sergejs Kļučniks ir krievvalodīgais, kurš dzimis un uzaudzis Latvijā un šobrīd ir bez pilsonības. 1987. gadā viņš tika iesaukts obligātajā karadienestā, tad pabeidza kara aviācijas skolu un tika nozīmēts darbā Kazahijā. 1994. gada sākumā viņš atgriezās Latvijā, kur joprojām dzīvo viņa tēvs un māsa. Lai pierēģistrētos, viņš griezās Pilsonības un imigrācijas departamentā. Taču departamenta darbinieki viņu neregistrēja, bet atņēma pasi. Pēc kārtējās ierašanās departamentā tika izsniegts orderis viņa deportācijai. Ar tiesas palīdzību viņš vairākkārt centās atzīt sevi par Latvijas nepilsoni. Tomēr griešanās tiesās, tai skaitā arī Augstākajā tiesā, nedeva nekādus rezultātus (Lieta Nr. 2-895/3 1995). Tiesas nolēma, ka viņa jautājums nav tiesu sistēmas kompetencē, un lai pierēģistrētos, viņam jāgriežas departamentā (Lieta Nr. AC-2-145/7 1997). Departaments vēl joprojām atsakās legalizēt Sergeja Kļučnika klātbūtni Latvijā, un deportācijas orderis joprojām nav atsaukts. Nav zināms neviens gadījums, kad kāds latvietis būtu saskāries ar līdzīgām problēmām. Piemēram, Ādamsona kungs, bijušais Krievijas robežsargs, pašlaik ir Saeimas deputāts. Sergejam ir atteikta pat laulības reģistrācija, bet viņa meitas dzimšanas apliecības ailē "tēvs" ir ievilkta svītra. Skat. "Examples of Human Rights Violations in Latvia" – npublicēts materiāls, Latvijas Cilvēktiesību komiteja, G. Kotovs, 2000. gada 22. jūnijs, 2. lpp., 2. gadījums.
2. Marina Agafonova, krievvalodīga persona bez pilsonības, kura dzimusi Latvijā 1960. gadā. 1980. gadā noslēdzot līgumu, viņa devās strādāt uz Krievijas Tālajiem ziemeļiem, kur 1981. gadā viņa stājās laulībā un kur 1982. gadā piedzima viņas meita. 1992. gada janvārī viņa ar savu ģimeni atgriezās Latvijā, kur piedzima viņas dēls. Neskatoties uz viņas bezgalīgajiem mēģinājumiem, varas iestādes atteicās legalizēt viņas klātbūtni Latvijā. 1995. gada februārī, pēc kārtējas griešanās Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē tika izsniegts deportācijas orderis visai viņas ģimenei. Vēršanās Latvijas tiesās nedeva nekādus rezultātus (Augstākās tiesas lieta Nr. 2-1535/5 1995). Ar Latvijas Cilvēktiesību komitejas (LCK) palīdzību viņa griezās ANO Cilvēktiesību komitejā sakarā ar to, ka tika pārkāptas viņas tiesības atgriezties savā valstī. Pēc tam, kad Latvijai tika pieprasīti paskaidrojumi viņas lietā, Latvijas varas iestādes atcēla Marinas Agafonovas ģimenes deportācijas orderi un beidzot viņus pierēģistrēja kā pastāvīgos iedzīvotājus. Skat. Kotovs, 2000, 7. lpp., 7. gadījums.
3. Natalija Andrejeva ir krieviete, persona bez pilsonības, kura dzimusi Kazahijā 1942. gadā. Viņu atveda uz Latviju 1953. gadā, kad viņai bija vienpadsmit gadu, un Latvijā

viņa ir pavadījusi visu savu dzīvi. Taču, sasniedzot pensijas vecumu, Sociālās apdrošināšanas pārvaldes ierēdnis atteicās viņas darba stāžā ieskaitīt 17 gadus. Ja viņa būtu Latvijas pilsoņe, šie gadi noteikti būtu ieskaitīti darba stāžā, pēc kura tiek aprēķināts pensijas apjoms. Tāpēc viņas pensija tika samazināta līdz 30 ASV dolāriem mēnesī. Ierēdnis savu rīcību pamatoja ar pārejas noteikumiem, kuri nosaka, ka nepilsoņu nostrādātie gadi ārpus Latvijas netiek ieskaitīti darba stāžā. Uzņēmums, kurā viņa strādāja no 1973. līdz 1990. gadam, kaut arī atradās Latvijā, bija Vissavienības pakļautības uzņēmums. Mēģinājumi aizstāvēt savas tiesības tiesā nedeva rezultātus (Augstākās tiesas Senāta lieta Nr. 2-7609/10 1998). Ar LCK atbalstu Natalija Andrejeva griežas Eiropas Cilvēktiesību tiesā sakarā ar to, ka tika pārkāptas viņas tiesības uz taisnīgu tiesu, efektīviem tiesību aizstāvēšanas līdzekļiem, diskrimināciju uz nacionālās izcelsmes pamata, kā arī sava īpašuma lietošanu, kuras paredz Eiropas cilvēktiesību konvencija. 2000. gada 17. martā šis pieteikums tika reģistrēts Eiropas Cilvēktiesību tiesā. (ECHR Case Nr. 55707/00). Skat. Kotovs, 2000, 14. lpp., 15. gadījums.

4. Agafija Mihailova ir krievvalodīga Latvijas pilsoņe, dzimusi 1935. gadā Krievijā. 1942. gada janvārī nacisti viņu deportēja uz Latviju, kur viņa līdz 1945. gadam tika izmantota lauksaimniecībā kā verdzene. Pēc kara viņa palika Latvijā, jo viņas tēvs tika nogalināts un māja nodedzināta. 1995. gada 1. septembrī Līvānu pilsētas dome izsniedza Mihailovai politiski represētās personas apliecību (šis statuss dod iespēju saņemt dažus sociālus labumus). Nākamajā gadā viņa naturalizējās un kļuva par Latvijas pilsoņi. 1997. gada 4. martā Preiļu rajona padome atteicās atzīt Mihailovu par politiski represēto. Viņas mēģinājumi tiesās aizstāvēt savu statusu bija neveiksmīgi (Augstākās tiesas lieta Nr. 2-727 1997). Tiesas norādīja uz faktu, ka viņa ir naturalizēta pilsoņe, nevis iedzimta pilsoņe. Ar LCK palīdzību viņa griežas Eiropas Cilvēktiesību tiesā, kur viņas lieta tika reģistrēta 1999. gada novembrī (ECHR Case Nr. 52597/99). Skat. Kotovs, 2000, 9. lpp., 10. gadījums.

